

Herengracht 448-456 Amsterdam

Cultuurhistorische Verkenning

Dorine van Hoogstraten
Amstelveen, april 2011

I. Foto uit het Grachtenboek van Paul Spies (1991)

Inhoud

p.	1) Inleiding
p.	2) Herengracht 448
p.	3) Herengracht 450
p.	4) Herengracht 452 en 454
p.	5) Herengracht 456
p.	6) Het tuinhuis in de tuin
p.	7) Conclusie
p.	8) Verantwoording
p.	9) Literatuur & bronnen
Bijlage:	Waarderingsplattegronden

I) Inleiding

In de Gouden Bocht van de Herengracht, aan de buitenzijde tussen de Leidsestraat en de Nieuwe Spiegelstraat, liggen vijf panden die in de komende tijd een nieuwe fase ingaan in hun bestaan. In opdracht van Óbidos is deze cultuurhistorische verkenning verricht om te dienen als onderliggende informatie bij het proces van restauratie en herbestemming van de panden.

De vijf panden hebben, inclusief het zeventiende-eeuwse tuinhuis in de tuin, voor een belangrijk deel een separate geschiedenis, die in de twintigste eeuw steeds sterker verweven is geraakt, tot ze in 1965 alle eigendom werden van één bedrijf: de Handelsmaatschappij H. Albert De Bary, een bedrijf dat eind jaren tachtig door de Deutsche Bank is overgenomen (zie kader hieronder).

Niet alleen in eigendom raken de panden vanaf 1921 verweven, ook fysiek transformeerden de panden stapsgewijs tot één kantoorgebouw met een bijzonder complexe plattegrond achter vijf gevels. De tuin veranderde tegelijkertijd van een serie stadstuinen naar een grote bedrijfstuin, waarin het sobere 17e-eeuwse tuinhuis als werkplaats bleef fungeren.

Daarnaast vond in de twintigste eeuw ook een toename van het bebouwde oppervlak op deze locatie plaats: de diverse panden breidden uit naar boven en naar achteren, de tuin in.

Het blok kan gekenmerkt worden als een dynamisch ensemble met een gelaagde, rijke gezamenlijke geschiedenis waarvan op een aantal plekken nog duidelijke sporen leesbaar zijn in de vorm van gevels, structuren en interieuronderdelen. In deze verkenning zal die geschiedenis in woord en beeld beschreven en geïllustreerd worden.

De bocht in de Herengracht

Al sinds het eind van de zestiende eeuw was de stad Amsterdam bezig uit te breiden om de bevolkingsgroei en toename van bedrijvigheid te kunnen herbergen binnen de veiligheid van de stadswallen. Tot 1613 werd gewerkt aan het eerste deel van de Grachtengordel, dat eindigde bij de Leidsegracht. De zogenoemde Vierde Vergroting, waar vanaf 1660 aan werd gewerkt, sloot aan op die uitleg. Het was een grootschalige onderneming, waarbij de uitbreiding helemaal rond werd getrokken over de Amstel tot aan het IJ. De Vierde Vergroting kende een planmatige aanpak, waarbij de infrastructuur van grachten en kaden werd ontworpen in samenhang met de percelen. De verdedigingswerken rondom de stad werden eerst vernieuwd en verder aangelegd.

2. 1662: Daniel Stalpaert tekende de bestaande stad met in lijnen de nieuwe uitbreiding er aan (De Leeuw & Pruys, 2006, p. 14)
3. 1680: de bebouwde percelen zijn vastgelegd in een kaart van Jacob Bosch (SA). De rode cirkel loopt om de panden 448-458 heen. De percelen van de nummers 452-454 zijn nog onbebouwd en ook het tuinhuis is er nog niet

Nadat in 1662 het plan voor de stadsuitbreiding gereed was gekomen, werden in de jaren daarna de bouwkvavels beetje bij beetje uitgegeven. Bij de planning was al onderscheid gemaakt tussen woongebieden voor verschillende standen: de welgestelden konden aan de bocht in de Herengracht grote, luxe percelen krijgen, minder vermogenden zochten elders in de Grachtengordel een bouwkvavel.¹ De administratie van de verkoop van de percelen laat zien dat de Herengracht, en dan met name de zuidzijde, erg duur was. De kopers van erven aan de Herengracht kregen de gelegenheid om de aangrenzende terreinen aan de Keizergracht ook te kopen. Diverse welgestelde Amsterdammers kochten een dubbel erf aan de Herengracht om een extra breed huis te laten bouwen plus het achterliggende erf aan de Keizersgracht, dat ze gebruikten voor de bouw van een koetshuis, stal, koetsierswoning of pakhuis. Daarbij waren de prijzen van de erven tussen de Leidsestraat en de Vijzerstraat hoger dan elders. De bouwheer van de Herengracht 450 bijvoorbeeld, Joseph Deutz, kocht twee erven aan de Herengracht voor twee maal 8.200 gulden en hij betaalde voor de erven daarachter aan de Keizersgracht slechts twee maal 3.800 gulden.²

¹ Den Leeuw en Pruys, 2006, p. 10

² Den Leeuw en Pruys, 2006, p. 16

4. De schilder Gerrit Berckheyde legde de bocht in de Herengracht vast in 1672 en in 1685, vanaf de Vijzelstraat gezien. Achter de gevels aan de overkant van de gracht rechts is nog net een deel te zien van de gevel van Herengracht 448, links daarvan 450-452-454-456 (uit De Leeuw en Pruys, p. 29)

Dr. Isabella van Eeghen (1913-1996), telg van het bekende handelsgeslacht Van Eeghen, historica en van 1941-1978 archivaris van het Gemeentearchief van Amsterdam, heeft de bewonersgeschiedenis van de panden aan de Herengracht erg gedetailleerd uitgezocht. In 1976 publiceerde ze het lijvige boek getiteld *Vier eeuwen Herengracht. Geveltekeningen van alle huizen aan de gracht, twee historische overzichten en de beschrijving van elk pand met zijn eigenaars en bewoners*.³ Zij bevestigt met dat boek het beeld dat de bocht in de Herengracht altijd een deftige locatie is geweest waar rijke handelaars, burgemeesters en bankiers woonden en kantoor hielden. Niet voor niets is die plek later De Gouden Bocht gaan heten. Eeuwen lang is er gewoon, maar in de twintigste eeuw verschoof het gebruik voor een belangrijk deel naar bedrijvigheid omdat er minder particulieren waren die zich een dergelijk kapitaal pand konden veroorloven. Aan de Gouden Bocht vestigden zich onder meer banken (zoals Teixeira de Mattos, Clifford en de Deutsche Bank), kooplieden (bijvoorbeeld de families Van Lennep en Van Eeghen), en een beroemde kunsthandel: J. Goudstikker.

³ Van Eeghen, 1976

De panden 448-456 zijn door de eeuwen telkens aangepast aan de heersende ideeën over representatie en goede smaak en aan de functionele eisen van de tijd. Niet alleen interieurs en installaties werden vervangen, verkocht of aangepast, ook de voor- en achtergevels zijn dikwijls geheel of gedeeltelijk vervangen. Tuinen werden herbeplant, tuinhuizen uitgebreid en verbouwd.

In 2010 heeft UNESCO besloten de Grachtengordel als uniek voorbeeld van zeer vroege geplande stadsuitbreiding te beschermen als werelderfgoed. Lang daarvoor waren al bijna alle panden in het blok dat wordt omsloten door de Leidsestraat, Keizersgracht, Nieuwe Spiegelstraat en Herengracht - het blok waarbinnen de panden Herengracht 448-456 staan - beschermd als rijksmonument en waren veel tuinhuizen al gedocumenteerd en voorgedragen als gemeentelijk monument. Toch is de Grachtengordel geen statisch museum. Zoals recentelijk in tijdschrift *Blauwe Kamer* te lezen viel: *'Wie Amsterdam een openluchtmuseum noemt heeft het enkel over de façade van de stad. Achter de gevels bevindt zich een informele wereld van fraai en minder fraai vormgegeven binnentuinen of gesplitste woningen met verlaagde plafonds en vreemde hoeken en gaten. Niks geen origineel zeventiende-eeuwse praalzone, maar een woon- en werkgebied dat in elke nieuwe tijd van niet altijd even fraaie aanpassingen werd voorzien. (...) De Amsterdamse grachtengordel is niet alleen een stedenbouwkundig icoon maar ook een antropologische schat, bol van kleine en grote geschiedenissen.'*⁴

⁴ Luiten en Berkers, 2011, p. 44

Geschiedenis van H. Albert de Bary en de Deutsche Bank⁵

- 1870: Deutsche Bank wordt opgericht in Berlijn, om de handelsbetrekkingen tussen Duitsland en de internationale markten te bevorderen.
- 1919: Oprichting van H. Albert de Bary in Amsterdam. De oprichters zijn Heinrich Albert de Bary, Disconto Gesellschaft te Berlijn en Norddeutsche Bank te Amsterdam.
- 1921: Deutsche Bank opent een filiaal in Amsterdam.
- 1929: Fusie tussen Deutsche Bank en Disconto Gesellschaft. Dientengevolge wordt het filiaal van Deutsche Bank in Amsterdam onderdeel van H. Albert de Bary & Co NV. Deutsche Bank in Berlijn bezit meer dan 90% van de aandelen van De Bary, als het filiaal in 1945 door de Nederlandse regering wordt geconfisqueerd.
- 1954: H. Albert de Bary & Co NV wordt geprivatiseerd. De 3 rechtsopvolgers van Deutsche Bank verkrijgen een minderheidsaandeel van 20% in De Bary. Drie jaar later wordt Deutsche Bank opnieuw gevestigd.
- 1977: Deutsche bank en Amro Bank bezitten beide 50% van de aandelen H. Albert de Bary & Co NV.
- 1988: Deutsche Bank neemt de resterende aandelen H. Albert de Bary & Co NV over van Amro Bank.
- 1993: De naam wordt gewijzigd in Deutsche Bank de Bary NV.
- 1998: Deutsche Bank de Bary NV wordt Deutsche Bank AG, kantoor Amsterdam.

⁵ Overzicht overgenomen van de website van de Deutsche Bank: <http://www.db.com/netherlands/content/nl/756.html>

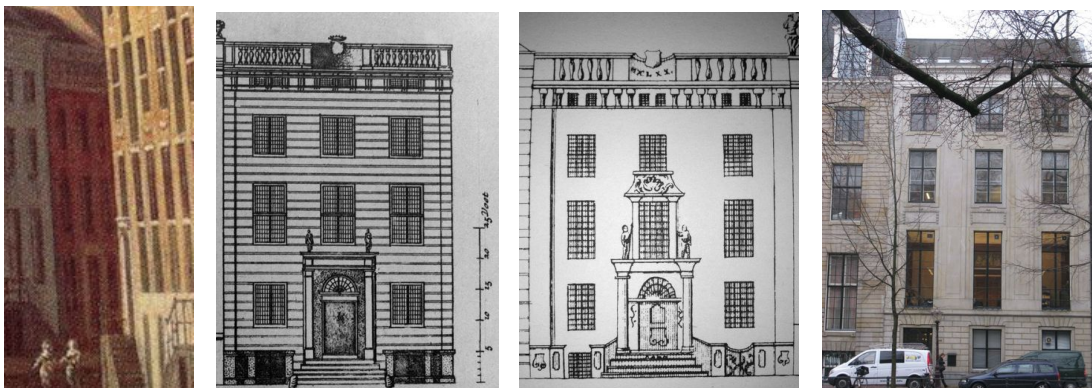
2) Herengracht 448

Het pand Herengracht 448 heeft een opmerkelijke en zeldzame structuur vanwege haar bouwgeschiedenis.⁶ Het bestaat uit een voorhuis en een achterhuis van ongeveer gelijke maat, met daartussen een smal verbindingsstuk met aan weerszijde lichthoven. De hoofdingang is niet op de bel etage gesitueerd maar op straatniveau. Vooral deze twee aspecten maken het huis typologisch uitzonderlijk in de Grachtengordel.

De bouw

Het pand is op anderhalf perceel gebouwd. Het ene perceel werd in 1665 gekocht door Louis Lescaillet, maar aangezien deze heer zijn borg niet kon voldoen, werd het opnieuw verkocht, dit maal aan Herman Stoffelse van Swol voor 7.860 gulden. Aan hem werd ook het erf ernaast verkocht voor 8.005 gulden.⁷ Stoffelse van Swol verkocht vervolgens een deel van zijn erf aan zijn buurman, Joseph Deutz, waardoor het pand op 448 een meter of vier smaller werd dan gebruikelijk bij de dubbele huizen aan de Herengracht.

In 1671 werd het huis opgeleverd in de strakke stijl van architect Ardriaen Dortsman; waarschijnlijk is het gebouwd naar ontwerp van een van de timmerlieden in diens omgeving. Op de afbeelding van de schilder Gerrit Berckheyde lijkt de gevel van baksteen te zijn met natuurstenen accenten in de kroonlijst en rondom de voordeur. Het huis is eveneens afgebeeld in het 'klein grachtenboekje' van Cornelis Danckerts uit de vroege 18^e eeuw, waarmee we een goed beeld van de indeling krijgen, al lijkt de gevel op deze prent van natuursteen gemaakt te zijn.

5. Fragment van het schilderij van Berckheyde, waar in het midden een stukje van de rode bakstenen gevel van nummer 448 zichtbaar is (uit De Leeuw en Pruys, p. 29)
6. Cornelis Danckerts tekende de grachtenpanden van zijn tijd aan het begin van de 18e eeuw. Hier de Herengracht 448 (Van Eeghen, 1963)
7. Rond 1767 tekende Caspar Philips alle panden aan de Keizers- en Herengracht. Het pand op 448 is aangepast (Philips, 1767)
8. De voorgevel zoals die nu is

⁶ Vlaardingebroek (BMA), 2011: de beschrijving van Vlaardingebroek is bijzonder gedetailleerd

⁷ De Balbian Versters, 1930, p. 228

Vroege 18^e eeuw

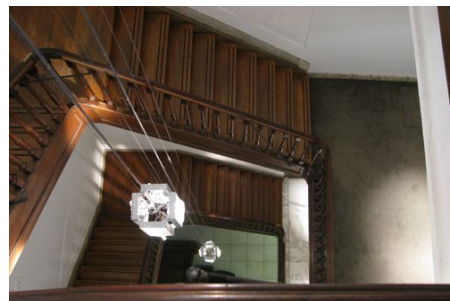
In 1683 kocht de toenmalige eigenaar Mr. Cornelis Hop een deel van het achtergelegen pakhuis aan de Keizersgracht 495 van zijn buurman Joseph Deutz, dat hij in 1686 liet verbouwen tot stal, koets- en pakhuis.

Waarschijnlijk is het huis in de vroege 18^e eeuw uitgebreid met het achterhuis waardoor het zijn karakteristieke structuur verkreeg. Dit achterhuis heeft ook een kelder. Sommige ramen van de lighthoven bevatten nog enkele ruitjes van schijfenglas uit de 18^e eeuw. Het kan goed zijn dat toen ook het interieur is aangepast. Mogelijk stammen de beelden in het voorste trappenhuis uit die tijd; zij zouden gemaakt kunnen zijn door de beeldhouwer Ignatius van Logteren.⁸ Ook is de gevel aangepast, getuige de tekening in het boek van Caspar Philips: in 1767 was de gevel voorzien van een stoep in Lodewijk XIV stijl en de raampartij boven de centrale ingang heeft een decoratieve omlijsting gekregen. Wie precies de opdrachtgever van die verbouwing is geweest, is niet helemaal duidelijk, maar het moet een lid van de familie Van Lennep zijn geweest.

De verbouwing van 1790

Aan het eind van de 18^e eeuw is, vermoedelijk in opdracht van Aarnoud David van Lennep (1728-1795) en Catharina de Haan, het huis ingrijpend verbouwd en mogelijk deels opnieuw opgetrokken.⁹ Het souterrain verdween, de ingang kwam op de begane grond, er kwam een verdieping op en aan de achterkant kwam er een mahoniehouten trap bij.

Op de eerste of bel etage werd in 1790 aan de voorzijde een statige kamer ingericht met eikenhouten betimmeringen, een stuc plafond met een middenrozet en een lijst rondom, een wit marmeren schoorsteenmantel, een grote spiegel en een schildering boven de deur van Adriaan de Lelie die een offerscène voorstelt, geïnspireerd op de archeologische vondsten die in die tijd werden gedaan. Aan de kant van de gang is boven deze deur een stucwerk voorstelling aangebracht van kinderen aan weerszijden van een wapenschild. Daar tegenover, boven de deuren van de dubbele achterkamer, een klok met in stucwerk kinderfiguren, een kraanvogel en een haan: symbolen van waakzaamheid.

9. Vestibule met de mogelijk oudere trap aan de voorzijde van het huis

10. Stucwerk beelden die mogelijk al aan het begin van de 18^e eeuw door Van Logteren zijn gemaakt

11. Het trappenhuis aan de achterzijde van het huis

⁸ Vlaardingerbroek (BMA), 2011

⁹ Van Eeghen, 1976

12. De grote zaal aan de voorzijde van de bel etage, gedecoreerd met onder andere eikenhouten betimmeringen en een grote spiegel boven de schoorsteenmantel
13. De schildering boven de deur van De Lelie

14. De gangdeur aan de voorzijde met stucwerk decoratie: kinderen bij een wapenschild
15. De gang op de bel etage naar achteren gezien, met de dubbele deur waarboven de klok met de stucwerk decoratie

In 1796 kocht de Berlijnse bankier Frederik Lodewijk Braunsberg het pand, inclusief de achtergelegen stal aan de Keizersgracht waar hij zijn kantoor inrichtte. De Algemene Maatschappij voor levensverzekering en lijfrente kocht het pand in 1891. Ook heeft het huis enige tijd dienst gedaan als gerechtshof gedurende de verbouwing van het Paleis van Justitie aan de Prinsengracht. In de periode 1898-1911 was het pand, samen met nummer 446 in gebruik als Rooms-katholiek Gymnasium. Op de tweede etage was de muur tussen de panden doorgebroken en was er een kleine trap gemaakt om het verschil tussen verdiepingvloeren te overbruggen.

Uitbreiding en vernieuwing in 1911

Tapijthandelaar J.W.G. Lasance, die zijn winkel in de Leidsestraat had, kocht het pand in 1911 en liet het verbouwen door de Amsterdamse architect A. Jacot. Jacot stond met name bekend om zijn winkelinterieurs en -puien, zoals die van Maison De Bonneterie, maar ontwierp ook (interieurs van) herenhuisen en villa's. Hij pakte de renovatie van Herengracht 448 grondig aan.

Hij maakte een nieuwe voordeur en de leuning van het voorste trappenhuis; hij richtte naar Engelse traditie op de bel etage een inpandige 'hall' in met oorspronkelijk een erker op de rechter lichthof; aan de achterkant van die laag voegde hij twee kamers samen tot 'ontvangtzaal'; het achterste trappenhuis verlengde hij in dezelfde vormgeving tot de derde verdieping en hij bouwde de zolder uit onder een plat dak. Tegen de linker lichthof aan de voorzijde maakte hij een lift. Een ingebouwde kast op de kamer aan de voorzijde op de tweede verdieping, zou ook nog uit die periode kunnen stammen.

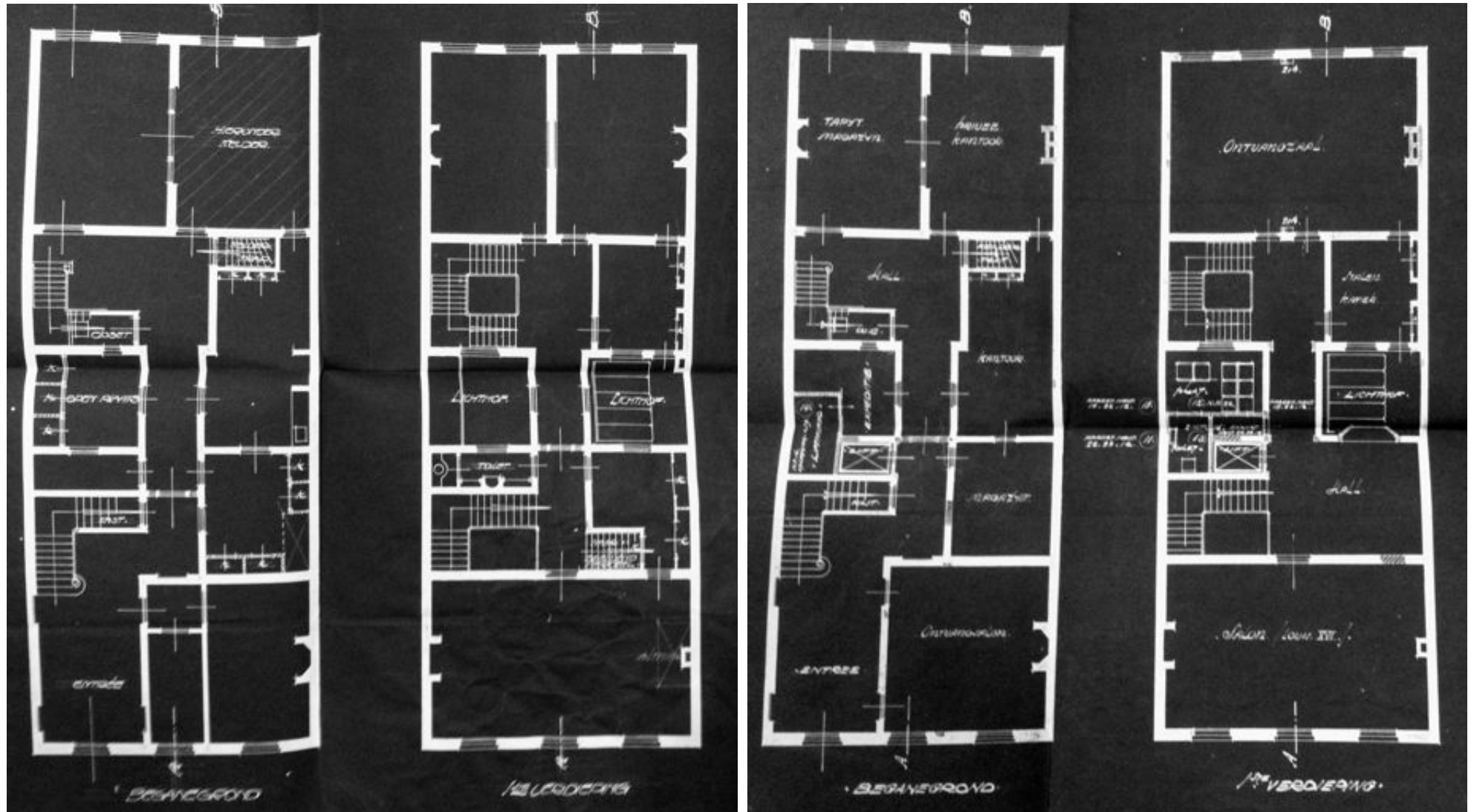
16. De voordeur uit 1911

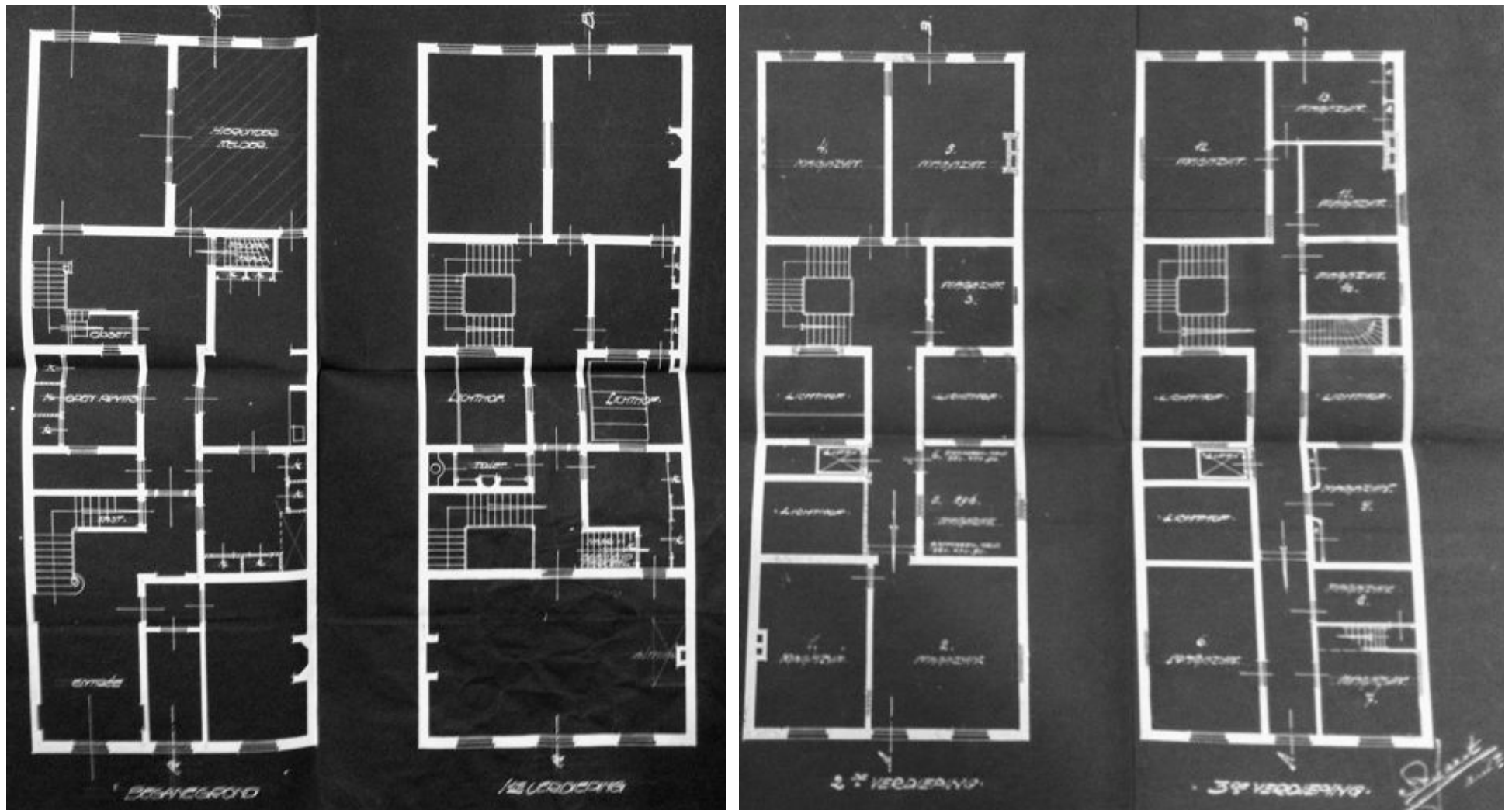
17. De trapeuning van de veel oudere voorste trap

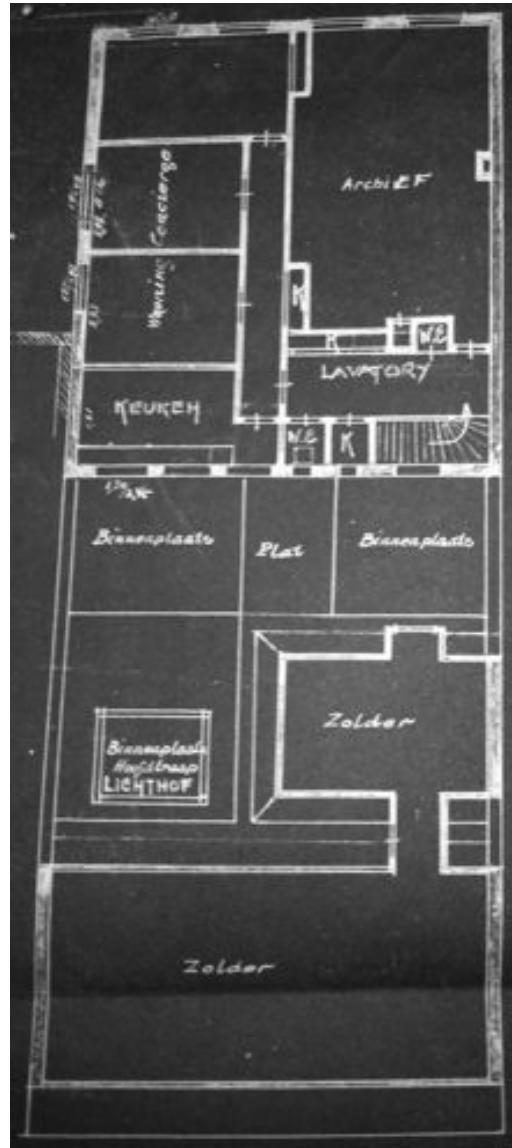
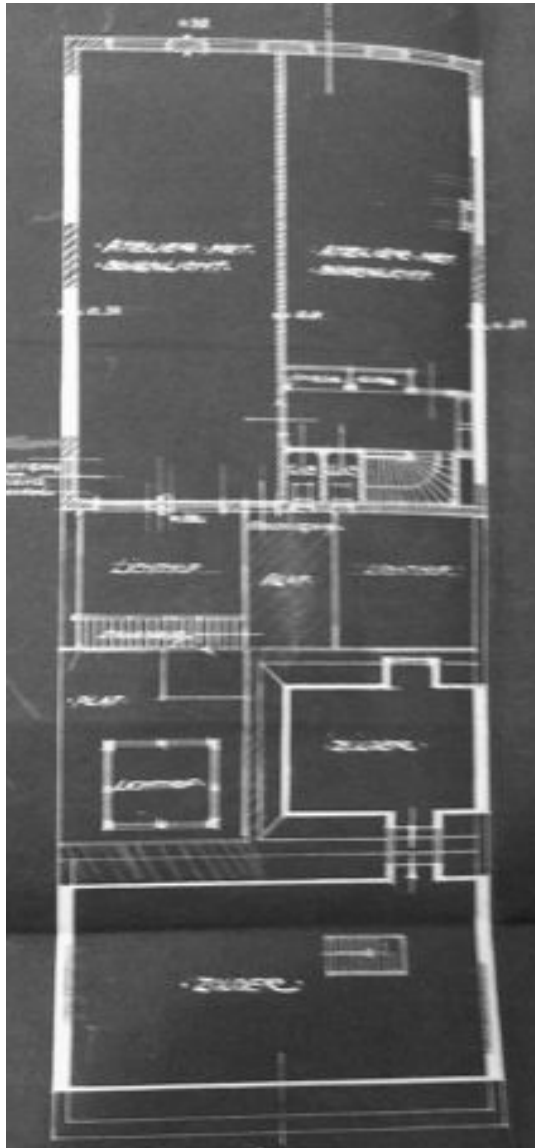
18. De schouw van de *hall* op de bel etage: een Engels concept met een vormgeving die op de Franse interieurkunst van die tijd was geïnspireerd

19. Plattegrond van de bestaande toestand in 1911: begane grond en bel etage (PA)
 20. Dezelfde verdiepingen zoals Jacot ze in 1911 ontwierp, inclusief een lift (PA)

21. De bestaande tweede en derde verdieping in 1911 (PA)
 22. Het ontwerp van Jacot voor de tweede en derde verdieping (PA)

23. De zolder zoals in 1911 door Jacot ontworpen met een atelier aan de achterzijde (PA)

24. Plattegrond van de zolderverdieping in 1929, nu met een conciërgewoning (PA)

25. Kantoorkamer aan de achterzijde, tweede verdieping

De Bary

In 1923 nam De Bary het pand in gebruik. Voor De Bary was het zijn tweede pand aan de Herengracht: het pand op nummer 450 had hij sinds 1921 in bezit. Op verschillende verdiepingen werden doorbraken naar nummer 450 gemaakt; onder andere op de plek waar in 1911 de lift was getekend.

26. De plattegrond van de wijzigingen in 1923 (begane grond, 1e en 2e verdieping): op de begane grond is nog expliciet een lift genoemd; op de 2e verdieping komt op die plek een doorgang naar nummer 450 (PA)

De zolder werd in 1929 verbouwd om er een archief te vestigen onder een plat dak: het voorhuis had op dat moment nog een schuine kap.

In de loop van de twintigste eeuw is een groot deel van de ruimten vereenvoudigd, opnieuw ingedeeld, voorzien van een systeemplafond, vloerbedekking en zijn de wanden strak gestuukt. Toch is een aantal belangrijke kwaliteiten behouden gebleven. Onderstaande tabel laat belangrijke veranderingen nog eens in een overzicht zien.

27. De achtergevel

Overzicht van ingrepen in het pand

448			
Jaartal	Actie	Opdrachtgever	Ontwerper
1665	Erf gekocht	Herman Stoffels	
1665	4 meter aan Joseph Deutz verkocht	Herman Stoffels	
1671	Bouw huis	Herman Stoffels	Omgeving van Dortsman
vroeg 18e eeuw	Achterhuis aangebouwd, ingangspartij aangepast, mogelijk trappenhuis voor aangepast	Aernout of David van Lennep	beelden mogelijk Ignatius van Logteren
1790	Hoofdentree naar begane grond, nieuwe entreehal, nieuw trappenhuis achter, decoraties gang 1e verdieping	Aernout David van Lennep en Catharina de Haan	schildering Adriaan de Lelie
1790	Interieur voorkamer met schilderij boven de deur	Aernout David van Lennep en Catharina de Haan	
1895-1911	Samenvoeging met Herengracht 446	RK Gymnasium	
1911	Aanbrengen lift achter de voorste trap	J.W.C. Lasance	A. Jacot
1911	Verwijderen trapverbinding met 446; aanbrengen Engelse hall op die plek met erker in lichthof	J.W.C. Lasance	A. Jacot
1911	Aanbrengen trap 3e verdieping-zolder achterhuis	J.W.C. Lasance	A. Jacot
1911	Kap achterhuis vervangen door plat dak en deels veranderen interieur	J.W.C. Lasance	A. Jacot
1923	Pand in gebruik genomen	De Bary	
1923	Doorgangen tussen 448 en 450	De Bary	C. Bergenthal
1929	Verbouwen zolderverdieping tot verdieping onder plat dak voor archief	De Bary	C. Bergenthal

3) Herengracht 450

Het oorspronkelijke huis Herengracht 450 is gedetailleerd beschreven. Dat komt doordat het in de 17^e eeuw is ontworpen door de beroemde bouwmeester Philips Vingboons, maar ook omdat relatief veel informatie over het huis in het Stadsarchief van Amsterdam (archief Deutzenhofje) bewaard is gebleven, waaronder kasboeken van opdrachtgever Joseph Deutz en een inventarislijst van na zijn overlijden. De ontwikkelingen na de 17^e eeuw zijn veel minder goed beschreven, maar hebben een minstens zo groot stempel gedrukt op de huidige verschijningsvorm van het pand; het is maar de vraag of Deutz zijn woning nog zou herkennen. Sommige van de wijzigingen en toevoegingen zijn van grote cultuurhistorische of architectuurhistorische waarde, andere zijn in esthetisch en ruimtelijk opzicht minder interessant te noemen. Zo noteerde de auteur van de Historische Gids van Amsterdam, D'Ailly, in 1928 over de toen nog nieuwe kap kortweg: *'monstrueuze zolderverdieping aangebracht.'*¹⁰

Handelaar Joseph Deutz (1629-1684) kocht in 1665 twee percelen en in 1669 nog 4 meter van het buurperceel waarop nummer 448 gebouwd zou worden. Op dit extra brede kavel liet hij door de timmerman Leendert Cortenhoeff en steenhouwer Jan Gijseling een dubbel huis bouwen naar een ontwerp van architect Philips Vingboons.¹¹ Over Vingboons is in 1989 een lijvig boek verschenen, waarin ook het pand van Deutz uitgebreid aan bod komt.

Het brede huis kreeg een sobere zandstenen gevel van vijf vensters breed. Het had een souterrain, een bel etage met de centrale entree, twee verdiepingen en een zolder. De voordeur had een omlijsting en werd bekroond door een balkon met beelden. Onder de trap die naar de voordeur op de bel etage leidde, bevond zich de deur naar het souterrain. De keuken was in het souterrain aan de achterkant gelegen, aan de voorkant waren pakkelders.

De bel etage had een centrale entree met aan weerszijden representatieve kamers. De achterkamers waren bedoeld voor privé gebruik, de centrale achterkamer, de uitstek, stak iets uit de achtergevel en bood goed zicht op de tuin. Aan weerszijden van de trappen lagen de groene kamer – de slaapkamer van Deutz zelf – en de eetkamer, en aan de zijkanten staken twee privaten uit de achtergevel. Boven de groene kamer was een insteekverdieping, die via het eerste deel van de bordestrap kon worden bereikt.

Boven de grote zalen aan de voorkant lagen twee even grote maar minder hoge kamers, de rode en de gele kamer, met daartussen een gang naar het voorbalkon. Aan de achterkant was er ook een centraal balkon boven de uitbouw op de bel etage en aan beide zijden daarvan waren kamers. De verdieping daarboven was in gebruik als opslagzolder en de eigenlijke zolder werd gebruikt als kleierzolder.

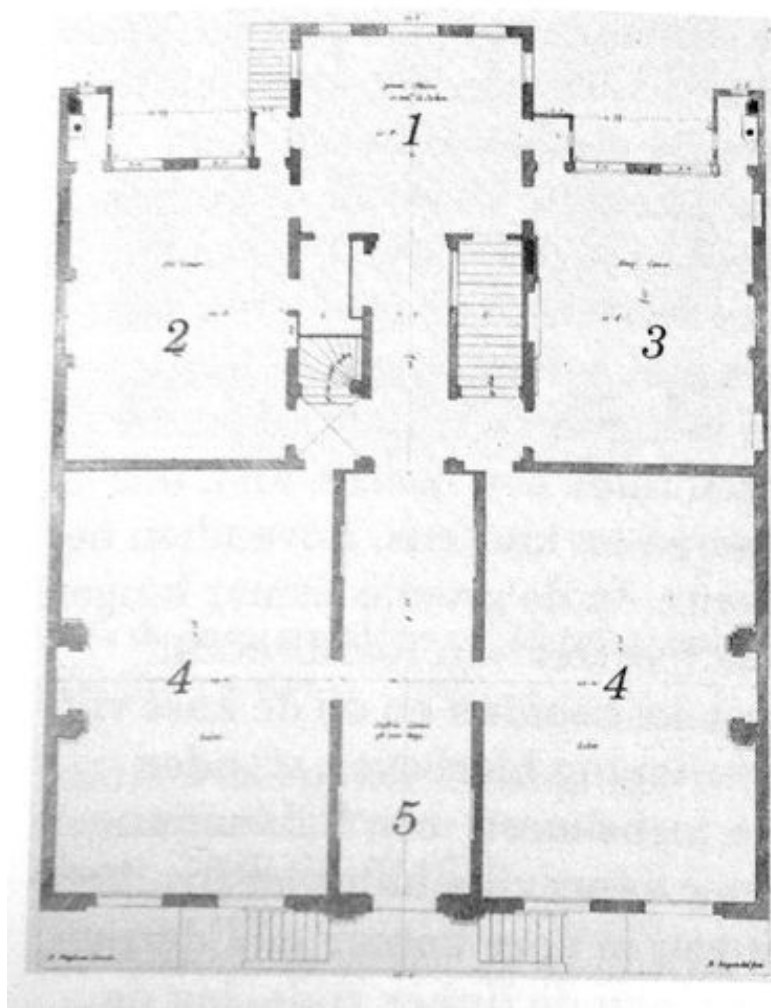
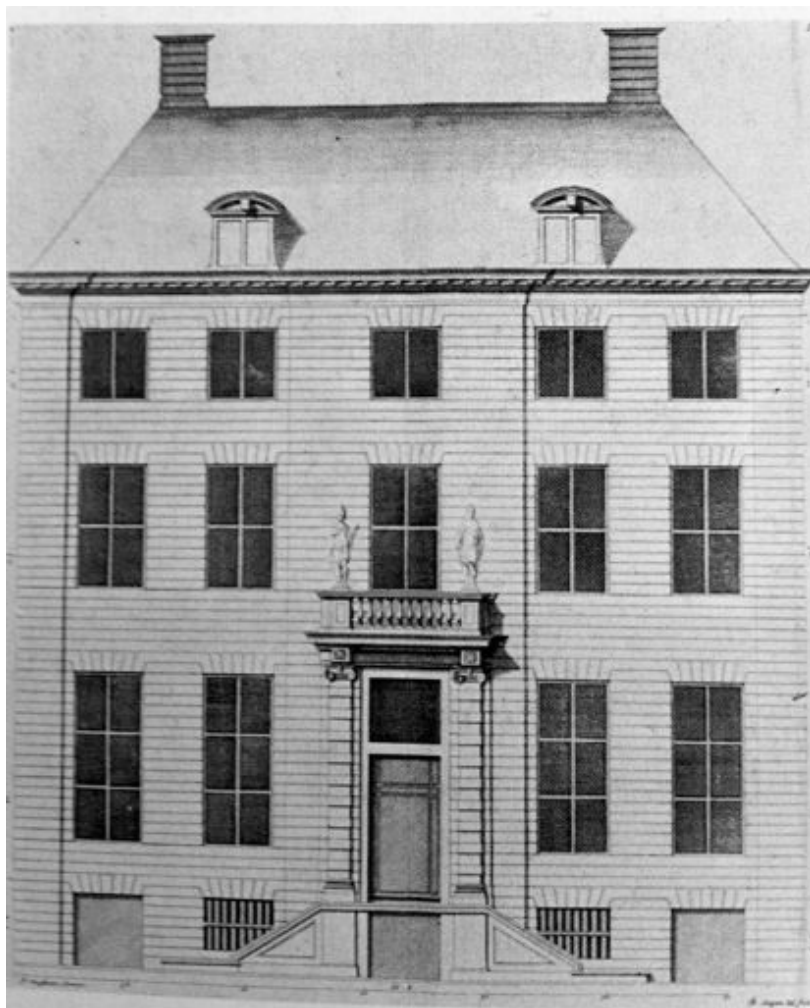
Deutz had een heel aantal Italiaanse marmeren beelden, sommige van groot formaat, die verspreid over diverse vertrekken stonden opgesteld.¹² Ook bezat hij veel schilderijen van onder meer Jordaens, Lievens en Rembrandt, die hij in de verschillende kamers op de bel etage had hangen.

¹⁰ Gegevens omtrent de huizen van de Heeren- en Keizersgrachten op strooken, corresponderend op Caspar Philips' Grachtenboek; verzameld 1928 door A.E. d'Ailly voor den Historischen Gids' (SA bibliotheek)

¹¹ Van Eeghen, 1967; Ottenheim, 1989, p. 105-109

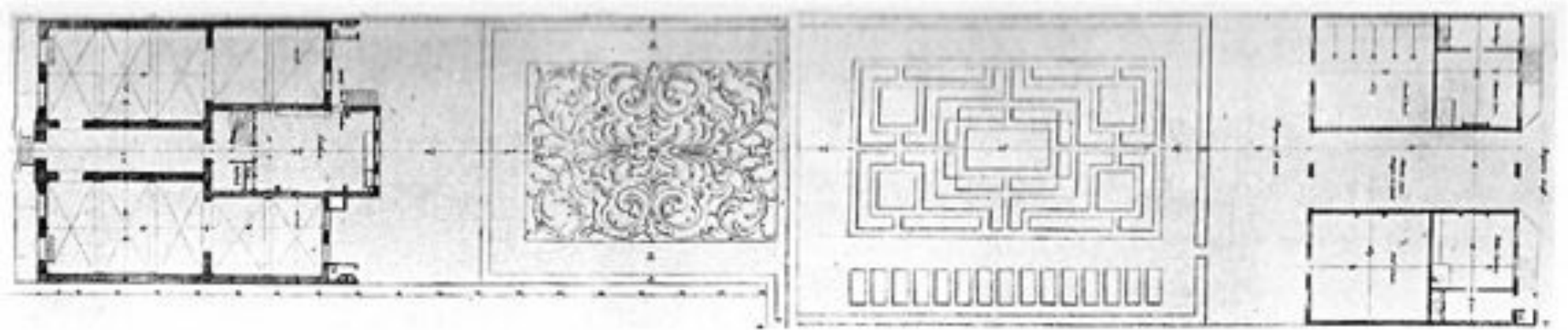
¹² Fock (red.), 2001, p. 102 en 110

Bij het pand hoorden een stal, pakhuis en koetshuis aan Keizersgracht 497 tot 499, die in 1683 werden opgeleverd. Het pakhuis daarnaast, op 495, verkocht Deutz aan zijn buurman van nummer 448. Het pakhuis aan de Keizersgracht 497-499 werd aan het begin van de 18^e eeuw in opdracht van de toenmalige eigenares Joanna Maria van Riebeek grotendeels tot woonhuis verbouwd.

28. De voorgevel zoals door Vingboons getekend in 1669 (SA)

29. De bijbehorende plattegrond. Verklaring van de nummers op de bel etage zoals ze in de inventaris van 1685 zijn genoemd:
1) uitstek 2) eetkamer 3) groene kamer 4) purper salet en tapijtzal 5) entree (SA)

30. Plattegrondje van het souterrain met achterin de keuken en opslagkelders. (SA)

31. Cornelis Danckerts tekende in 1696 de huizen op de nummers 450-456 in spiegelbeeld (links 450, midden 454-452 en rechts 456) (SA)

Interieur en gebruik 1778-1921

In 1778 kocht Daniel Hoofd Gerrits het pand. Hij liet het pand verbouwen. Vermoedelijk is toen de monumentale, centraal gelegen trapzaal gemaakt, zoals die op de plattegrond van 1921 is getekend. Om die trap te kunnen maken, waren de kamers aan de voorzijde verkleind. Ook was er ruimte gemaakt voor een kleinere diensttrap aan de linkerzijde. Die verkleining van de kamers was waarschijnlijk aanleiding om ze opnieuw te laten decoreren. Het interieur van de voorkamer op de bel etage aan de linkerzijde is een voorbeeld van de relatief sobere Lodewijk XVI stijl. Henk Zantkuijl noemt die kamer in zijn boek over bouwen in Amsterdam. De Lodewijk XVI stijl was klassieker en minder zwierig dan de interieurdecoraties van de vroegere 18^e eeuw. Lijsten van deuren en betimmeringen zijn recht met in de hoeken kleine rozetten, de festoenen (bloemenslingers) zijn wat stijf vormgegeven. Het schilderijtje in het medaillon boven de spiegel is gesigneerd "1781 D.v.d. A." (Dirk van der Aa, 1731-1809). Ook zijn er grotere schilderijen boven de deuren aangebracht.¹³

- 32. De schoorsteenmantel met de spiegel en het medaillon van de voorkamer op de bel etage aan de linker zijde
- 33. Een van de andere schilderijen boven de deuren uit dezelfde tijd
- 34. Decoraties in de voorkamer aan de rechterzijde

¹³ Zantkuijl, 1993, p. 306; p. 560-561

De Hamburger Militärdienst-Aussteuer und Lebensversicherungs-Gesellschaft auf Gegenseitigkeit te Hamburg kocht het pand in 1900, naar verluud onder de voorwaarde dat deze instantie 100.000 gulden zou moeten betalen als het ooit aan een katholiek verkocht zou worden. In de periode 1901-1910 was een benedenlaer in gebruik als leesmuseum voor Vrouwen, later zijn er nog diverse instellingen in het pand op nummer 450 gevestigd geweest, waaronder de Amsterdamsche Vrouwelijke Studentenvereniging. Kunstschilder Gerard Muller huurde op zolder een atelier in 1901.

De Bary's verbouwingen

In 1921 kocht De Bary het huis voor 300.000 gulden. Onder leiding van architect C. Bergenthal startte daarop een ingrijpende verbouwing van het gehele pand.

In het souterrain werd een grote nieuwe kluis geplaatst. Verder waren daar de kantine en dienstruimten als berging en keuken.

Op de bel etage verplaatste Bergenthal het centrale trappenhuis naar de zijkant en hij maakte een nieuwe diensttrap, zodat op de plek van de oudere diensttrap een lift gemaakt kon worden. De zijvleugels liet hij beide naar achteren uitbouwen, waarbij hij aan de linker achterkant een kleine binnenplaats met een trapje erlangs maakte, dat naar de garderobe van de dames leidde.

Op de plattegrond van de eerste etage maakte Bergenthal veel kamers en kamertjes rond een centrale hal. De nieuwe diensttrap liep als enige trap door naar boven, waar Bergenthal de kap verving door twee verdiepingen ten behoeve van kantoren, magazijn en archieftruimte.

Na deze ingrijpende verbouwing bleef Bergenthal jarenlang als architect van De Bary bij grotere en kleinere aanpassingen betrokken. Mogelijk was hij ook betrokken bij de betimmeringen van de directievertrekken op de eerste verdieping, al worden deze in de bouwvergunningen niet vermeld. In elk geval is de indeling van het kantoor dat op de eerste verdieping centraal aan de achterkant ligt, in 1922 gewijzigd. De schoorsteenmantel in die kamer is waarschijnlijk wel ouder.¹⁴

Wel vermeld worden vergunningplichtige zaken als een doorbraak naar het pand op nummer 448 in 1923; het bouwen van een fietsenstalling in de tuin (1923); en het maken van een grote betonkluis aan de achterzijde in het souterrain in het midden. Deze steekt uit de achtergevel.

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog is het interieur vrijwel zuiver functioneel benaderd, met name op de bovenste verdiepingen. Systeemplafonds, industrieel tapijt en strak gestuukte wanden zetten daar de toon. Op de bovenste verdieping is een groot restaurant gemaakt en een keuken met berging over de volle breedte aan de voorzijde: een omkering van het oorspronkelijke ontwerp, waar de keuken aan de achterzijde in het souterrain was gesitueerd.

Het huis op nummer 450 laat een levendige geschiedenis zien, waarbij ieder tijdvak sporen heeft achtergelaten. De structuur is aan het begin van de twintiger jaren van de 20^e eeuw ingrijpend veranderd, maar interieuronderdelen van eerdere tijden zijn behouden gebleven en hersteld. In de bovenste verdiepingen overheerst het beeld van een functioneel kantoorpand waar de bezoeker bijna zou vergeten dat hij zich in de 17^e-eeuwse Grachtengordel bevindt.

¹⁴ In het tijdsbestek van deze cultuurhistorische verkenning was geen ruimte voor verder onderzoek naar de betimmeringen en het meubilair van de directievertrekken.

35. Een van de kamers in gebruik als 'Leesmuseum voor vrouwen' (SA)

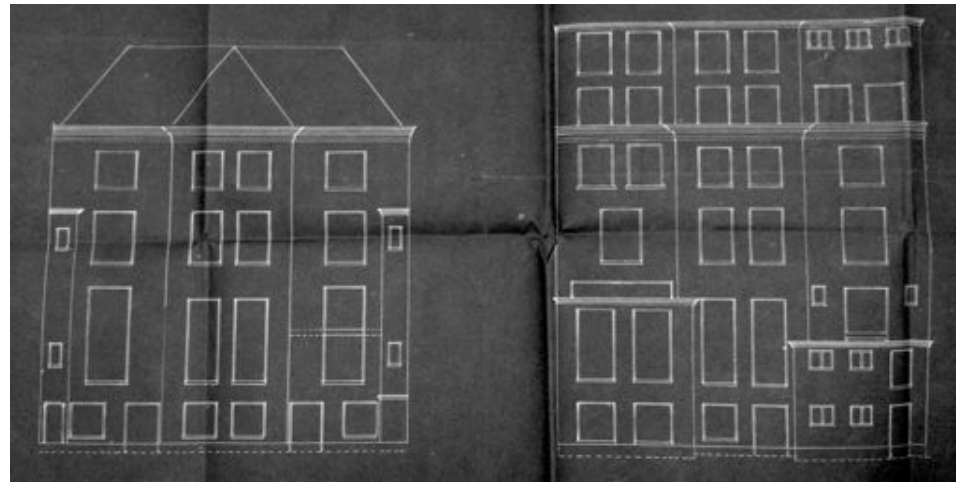
36. De kluisdeur in het souterrain (1922)

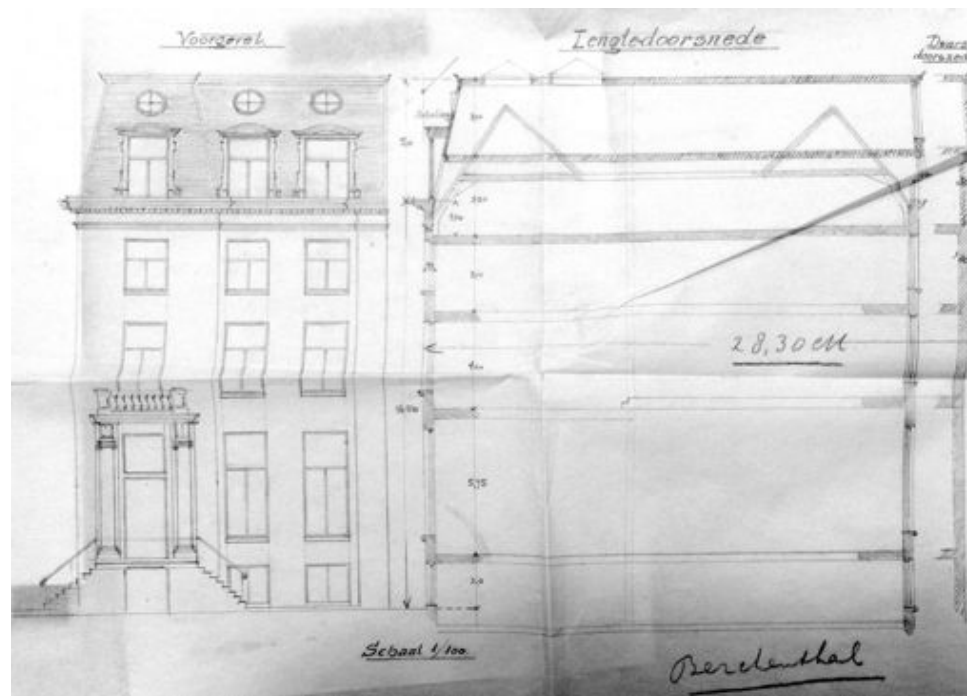
37. De trap van de bel etage naar de 1e verdieping uit 1922, met een tableau dat de handel verbeeldt

38. De diensttrap uit 1922

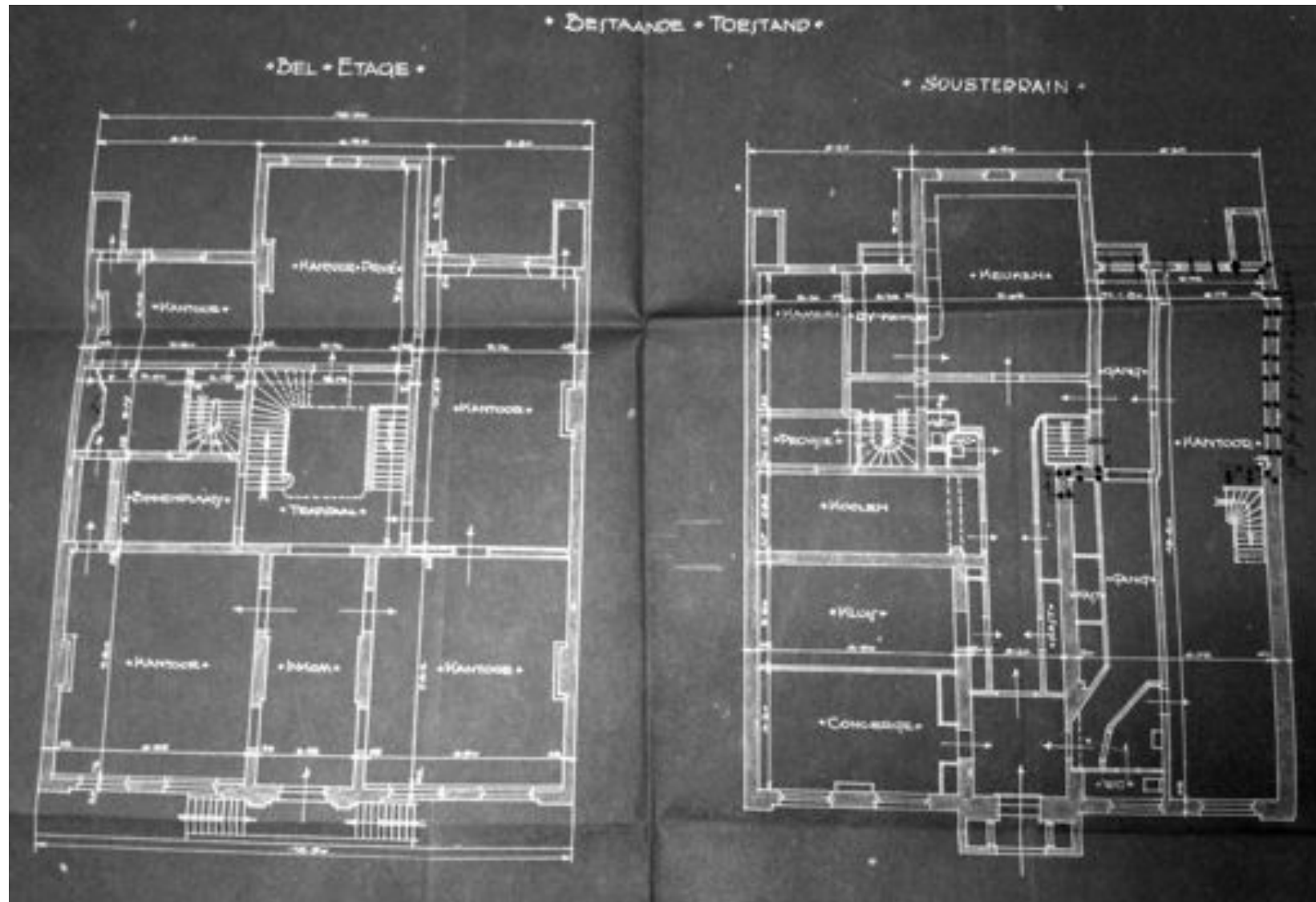
39. De betimmering van het kantoor centraal aan de achterzijde van de 1e verdieping

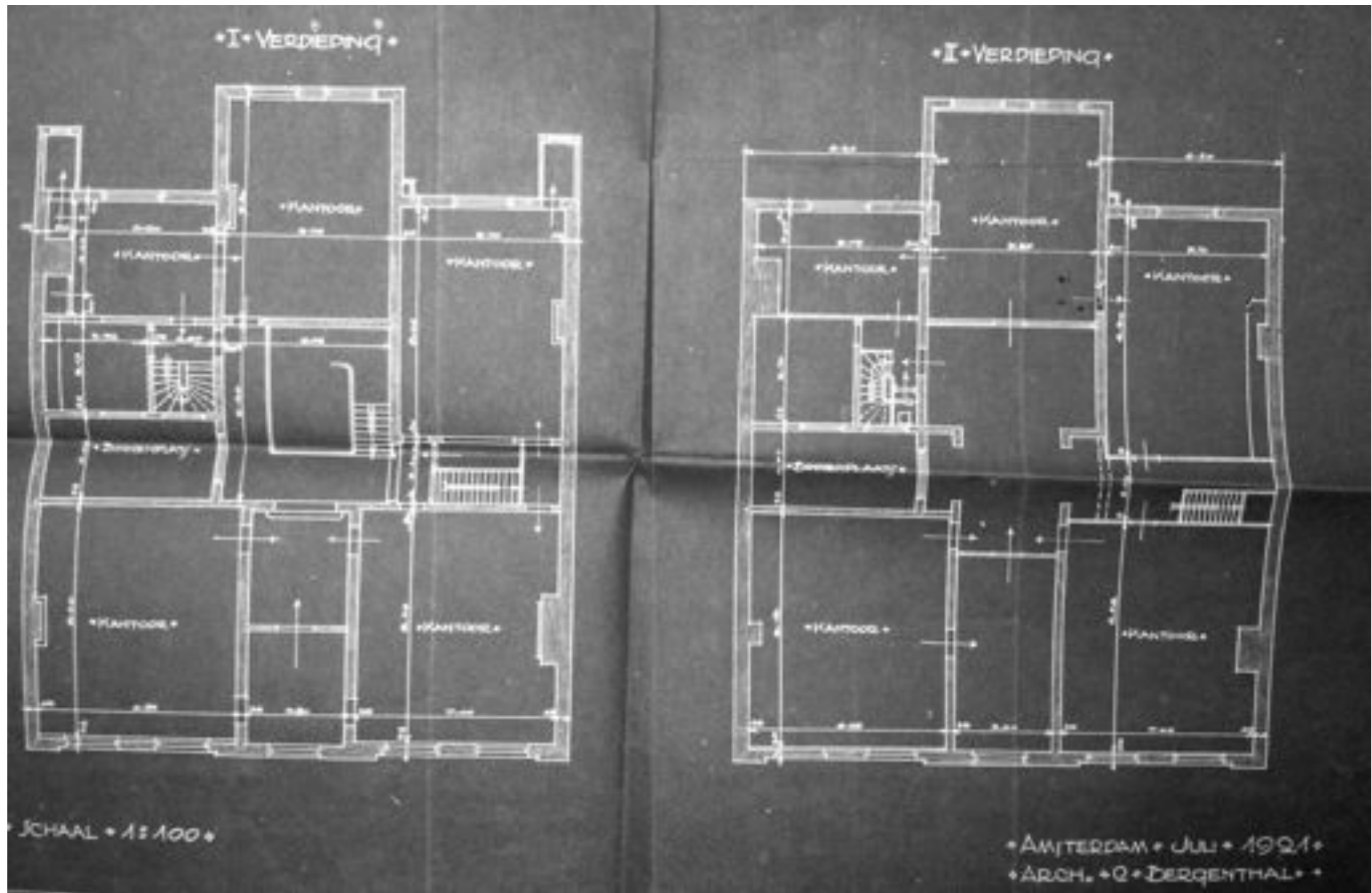
40. De achtergevel in bestaande en nieuwe toestand, 1921 (PA)

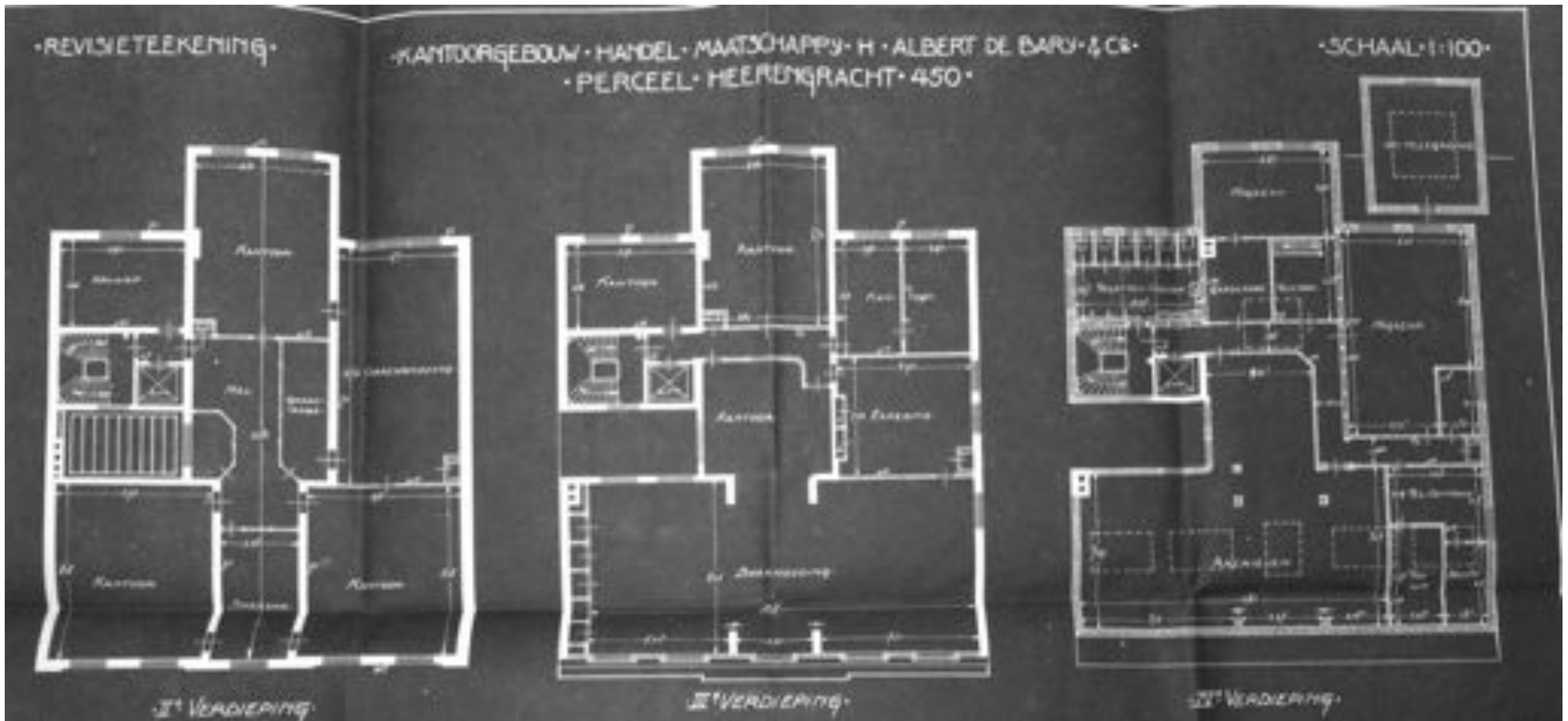
41. Voorgevel en doorsnede waarp de verhoging van de kap is ingetekend, 1922 (PA)

42. Plattegrond van het souterrain en de bel etage zoals die in 1921 waren (PA)

44. Plattegrond van de 1e en 2e verdieping zoals bestaand in 1921 (PA)

45. Plattegrond 2e, 3e en 4e verdieping in de nieuwe toestand van 1921 (PA)

46. Inbouw wanden in de centrale hal op de bel etage
47. Een van de werkkamers aan de achterzijde
48. Het restaurant op de vierde verdieping

49. De achtergevel van Herengracht 450

Overzicht van ingrepen in het pand

450			
Jaartal	Actie	Opdrachtgever	Ontwerper
1665	Koop percelen	Joseph Deutz	
1669	Koop 4 meter van buurman op nr. 448	Joseph Deutz	
1669	Ontwerp dubbel pand	Joseph Deutz	Philips Vingboons
1683	Oplevering dienstgebouwen Keizersgracht 497-499	Joseph Deutz	
1778-1781	verbouwing pand, Lodewijk XVI stijl	Daniel Hoofd Gerrits en Agnes Maria Geelvinck	
1781	Schilderstukje medaillon	Daniel Hoofd Gerrits en Agnes Maria Geelvinck	Dirck van der Aa
1900	Koop pand onder voorwaarde dat het nooit aan een RK instelling verkocht zou mogen worden	Hamburger Militärdienst-Aussteuer und Lebensversicherungs-Gesellschaft auf Gegenseitigkeit	
1901-1910	Leesmuseum voor vrouwen		
1901	Schilder Gerard Muller heeft atelier op zolder		
1921	Koop pand	De Bary	
1921-1922	Indeling veranderd, hoofdtrap verplaatst	De Bary	C. Bergenthal
1921-1922	Lift geplaatst; diensttrap verplaatst	De Bary	C. Bergenthal
1921-1922	Vervanging kap door 2 verdiepingen	De Bary	C. Bergenthal
1921-1922	Koekoek voorgevel	De Bary	C. Bergenthal
1923	Maken van doorgangen tussen 448 en 450	De Bary	C. Bergenthal
1923	Fietsenstalling in de tuin	De Bary	C. Bergenthal
1930	Maken betonkluis souterrain midden	De Bary	civ.ing. D. De Waal; architect C. Bergenthal
1938	Veranderen uitbouw op het dak	De Bary	J.H. Antonisse

4) Herengracht 452 en 454

De panden Herengracht 452 en 454 zijn als elkaars pendant gebouwd met een symmetrische voorgevel, beide de voordeur op de bel etage en twee tuinhuizen aan elkaar in de tuin. Hoewel ze na de zeventiende eeuw elk hun eigen geschiedenis hebben en er inmiddels geheel verschillend uitzien, zowel wat betreft gevel als wat betreft structuur en formaat, horen ze eigenlijk nog steeds (of opnieuw) onlosmakelijk bij elkaar. Het tuinhuis dat nog steeds in de tuin staat is apart beschreven in hoofdstuk 6.

Het huis op nummer 452 heeft nog altijd een souterrain, de ingang op de bel etage en daarboven twee verdiepingen en een hoge kap die nog twee lagen bevat. De ingang van nummer 454 is verplaatst naar het souterrain en in de huidige situatie gebruiken de meeste medewerkers en bezoekers van de Deutsche Bank deze ingang als de hoofdingang voor het hele complex, mede omdat zij daar ook met hun fiets naar binnen kunnen. Boven dit souterrain telt het huis op nummer 454 een hoge bel etage en twee lagen onder een kap waarin één kantoorverdieping is gemaakt.

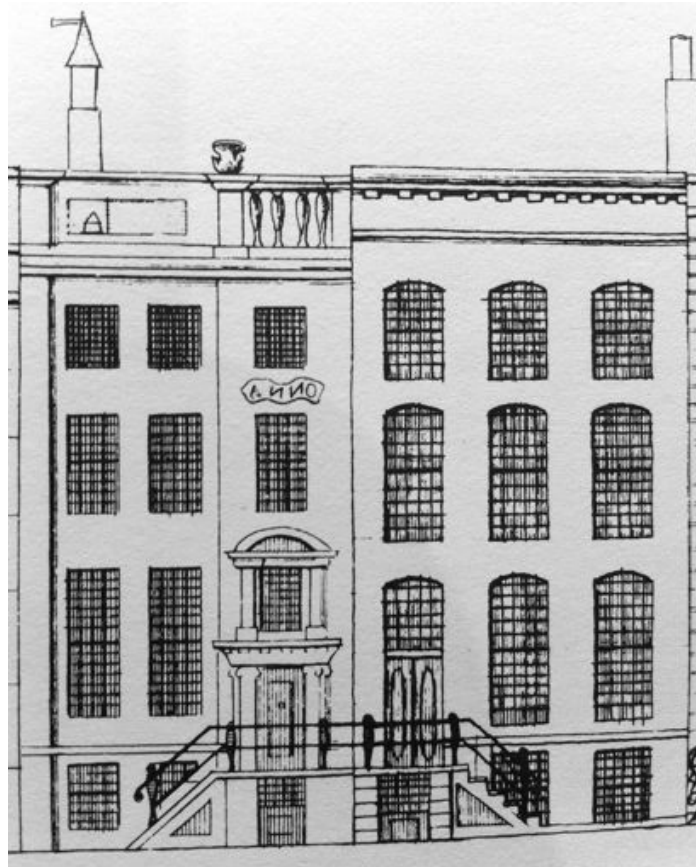
Nummer 452 is een stuk naar achteren uitgebouwd. Achter de hoofdingang met een elegant rococo interieur is in de 20^e eeuw een trappenhuis en lift ingebouwd, waarachter kantoorkamers al in de jaren twintig en dertig zijn uitgebouwd.

De plattegrond van nummer 454 is minder diep. Vanaf de hoofdingang loopt een directe verbinding naar de achterdeur. Achter de gevel van nummer 454 is een aantal functionele zaken geplaatst, zoals een overkapping voor rokers en een hoogspanningsruimte. Opvallend is dat nummer 454 geen trap meer heeft, noch een lift, omdat het geheel verbonden is met nummer 452. Ook de interieurs zijn er voor een belangrijk deel vervangen voor recente systeemplafonds en industrieel vervaardigde vloer- en wandafwerkingen.

De bouw en de veranderingen van 452

Jan Wolters kocht de percelen in 1665. Na zijn dood verkocht zijn zoon ze aan Laurens Wittebol, makelaar en koopman. Die liet er in 1680 twee huizen bouwen die elkaars pendant waren. De panden hadden samen een symmetrisch opgebouwde gevel met elk drie ramen, deuromlijstingen, linten met 'Anno' en '1680', een gebeeldhouwde bloemenslinger met wapens en een kroonlijst met vazen. Op de achterliggende percelen aan de Keizersgracht 501 tot 505 liet Wittebol nog eens drie huizen bebouwen. Na zijn dood erfden zijn kinderen de huizen, die ze verhuurden en later ook zelf bewoonden.

Regina Martens kocht het huis op nummer 452 in 1766 en verbouwde het in 1767, waarbij het huis werd voorzien van een zandstenen gevel met getoogde kozijnen en een nuchtere kroonlijst. Ook liet zij het interieur opnieuw decoreren. Van het 18^e-eeuwse Lodewijk XV interieur bestaat nog de gang, de zijkamer met een stucplafond, de schoorsteenmantel, een deel van de sierlijke houten wenteltrap, het raam tussen het trappenhuis en de gang en de betimmering aan de buitenzijde van de voorkamer, met boven de deur een schildering die gesigneerd is door A. Ziesenis.

50. Tekening van de Herengracht 452-454 door Cornelis Danckerts (begin 18e eeuw). (Van Eeghen, 1963)

51. Tekening die Caspar Philips van de panden maakte in 1767, hier was nummer 452 al gewijzigd en is op nummer 454 nog 'anno' te lezen.

52. De voorgevels gefotografeerd in 1961 (BMA)

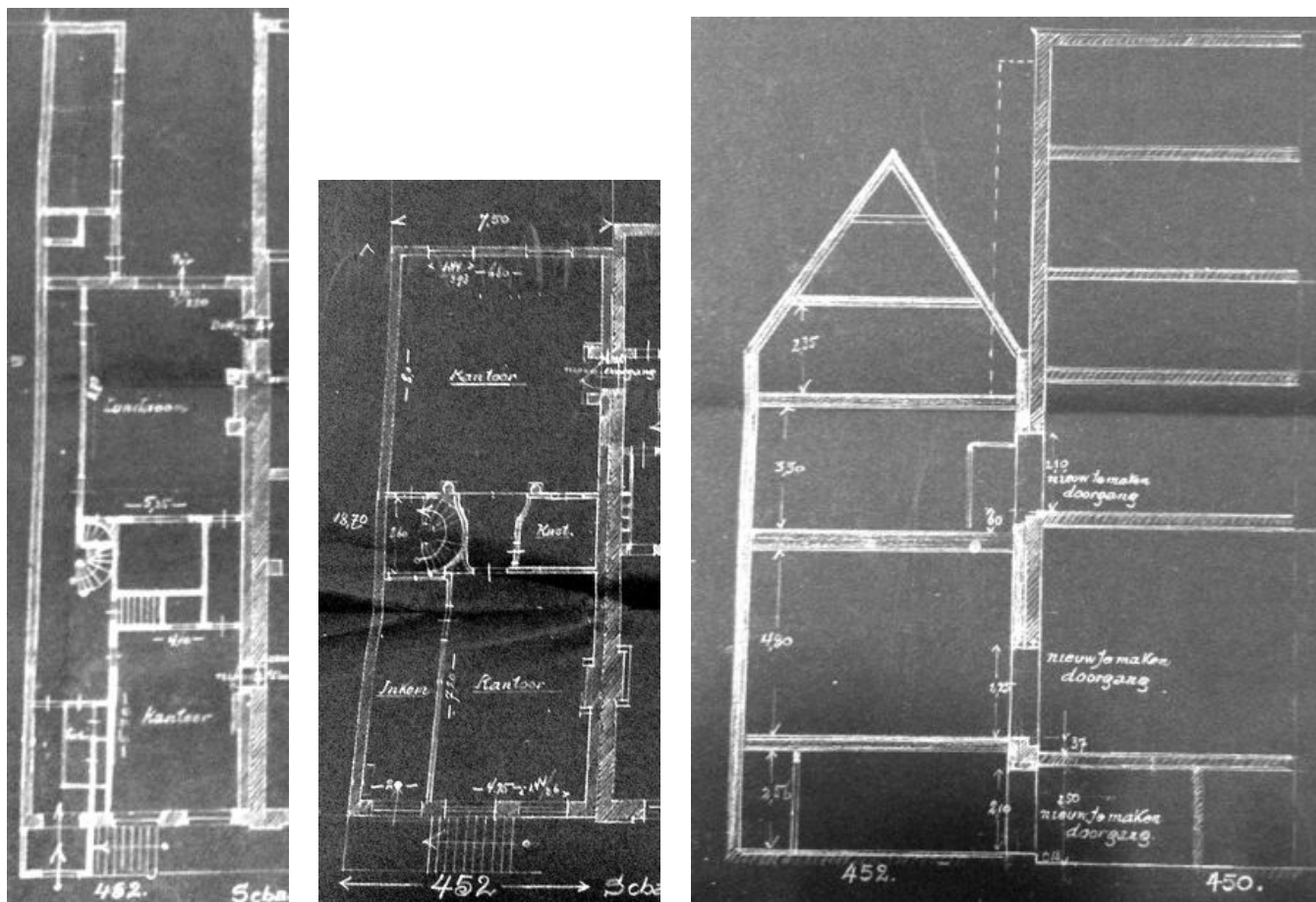

53. Nummer 452: Detail van de wenteltrap
 54. Het raam tussen de hal en de trap
 55. Hoek van de voorkamer met het rococo stucplafond
 56. De schoorsteenmantel in de voorkamer

57. Het reliëf van A. Ziesenis dat kinderen verbeeldt met een kraanvogel met steen, een bel en een vlam: tekenen van waakzaamheid
 58. Spiegel boven de schouw in de voorkamer

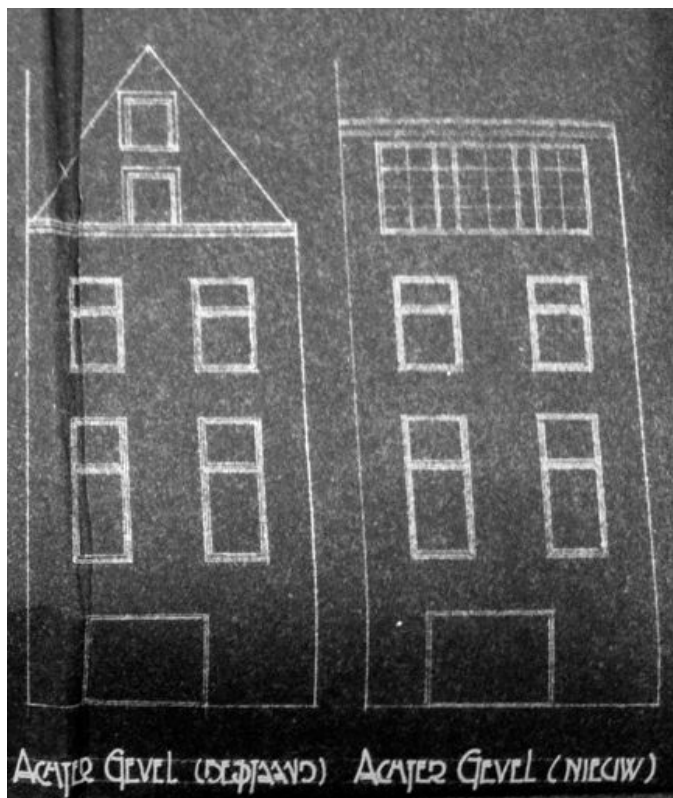
Het huis op nummer 452 heeft aan het begin van de 20^e eeuw enige tijd leeggestaan, in 1911 werd Nederlandse Bank van Verzekering eigenaar en gebruiker; gedeeltelijk werd het pand toen verhuurd als kantoor. In 1920 kocht de bankier Lodewijk Bernard van Nierop nummer 452 en in 1921 de Nederlandse Handelsmaatschappij. Enkele jaren later, in 1926, kocht De Bary het voor 85.000 gulden. Dat jaar werden vier doorgangen naar het pand op nummer 450 gemaakt. De kap werd in 1929 vervangen door een verdieping met plat dak voor meer kantoorruimte naar ontwerp van C. Bergenthal. In 1930 kwam daar een verdieping op, later is er nog een vierde verdieping op gezet. In het interieur is boven de 1^e verdieping veel gewijzigd. De nieuwe trap, lift en kantoorinterieurs van na 1945 zijn als ontwerp weinig inspirerend. Het pand is na 1929 naar achteren nog flink uitgebreid.

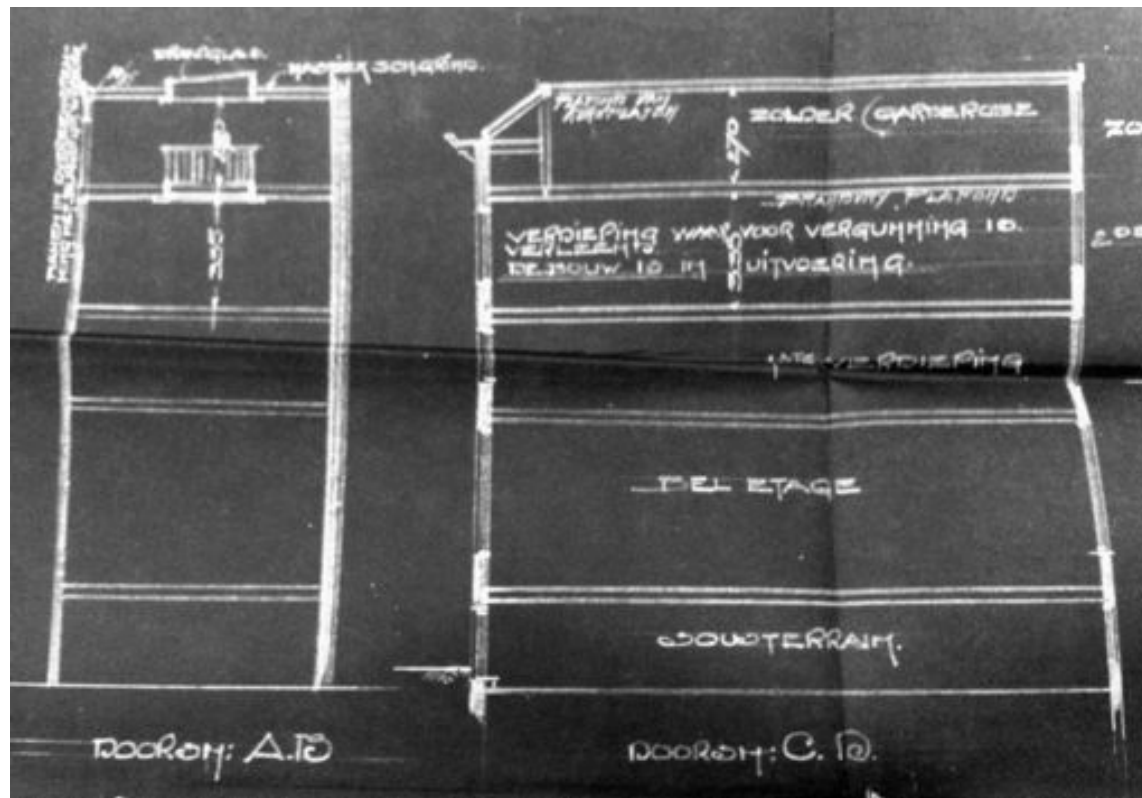
59. Het bestaande souterrain in 1926 (PA)

60. Plattegrond van de bel etage van nummer 452 in 1926, met een doorbraak naar het pand op 450. (PA)

61. Doorsnede van nummer 452, met de doorbraken (PA)

62. Aanzicht van de achtergevel bij de wijziging van de kap in een plat dak, 1929 (PA)

63. Doorsnede van de nieuwe zolderverdieping in 1930 (PA)

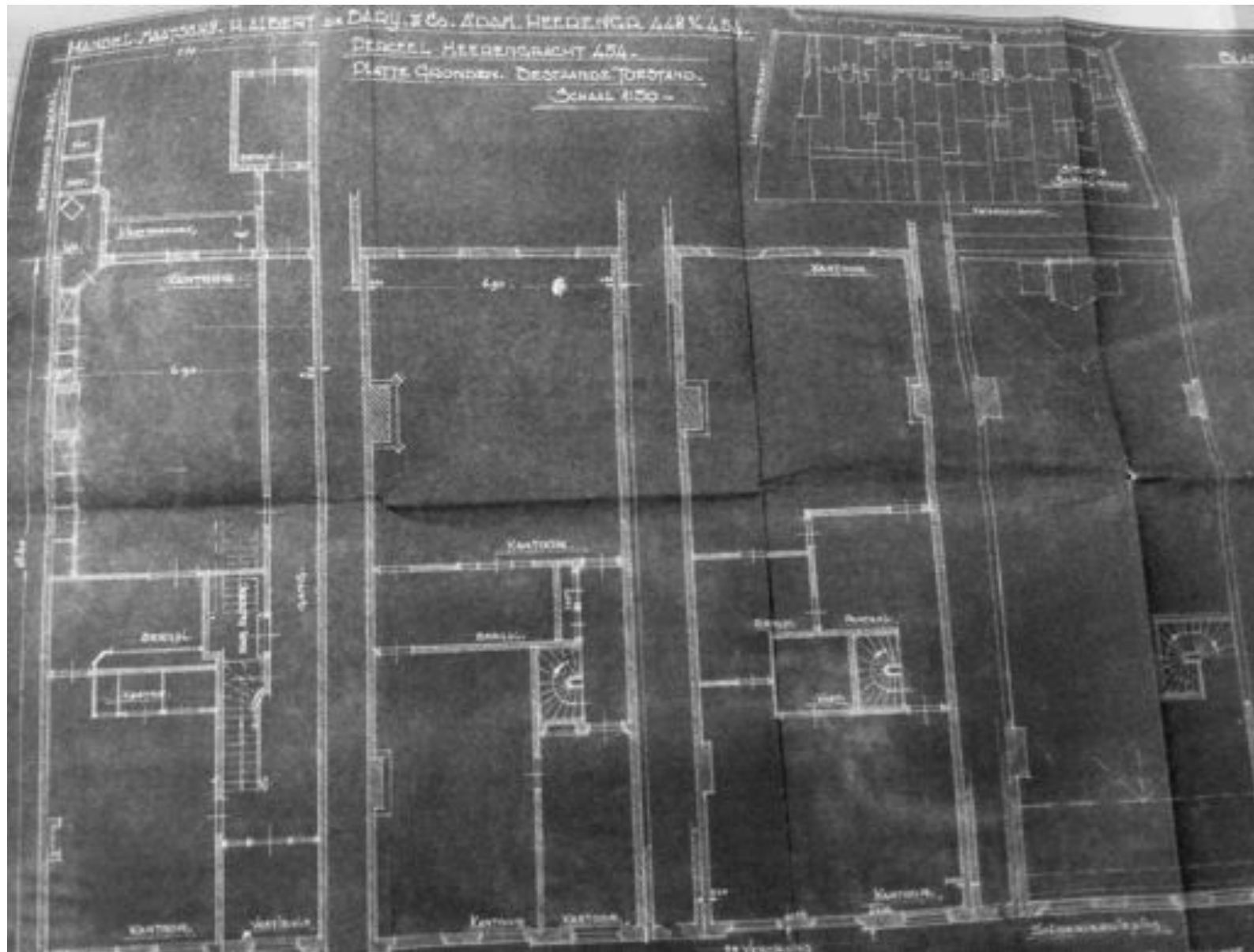
64. De trap (links) en de lifthal van nummer 452

65. De voordeuren van 452 en 454

Het huis op nr. 454

Herengracht 454 is na de bouw lang een huurhuis gebleven. Aan het begin van de 19^e eeuw is het pand veranderd, waarbij de ingang naar de nieuwe hardstenen onderpui werd verplaatst en daar een omlijsting kreeg. Het jaartallint verdween en de gevel werd afgesloten met een eenvoudige lijst. Sinds 1920 diende het pand op 454 als kantoorgebouw voor onder andere een Assurantie compagnie, als kleermakerij en stofzuigerhandel. De Bary kocht nummer 454 in 1935 en het bedrijf liet doorbraken maken naar nummer 452. Ook werd de indeling van de plattegrond veranderd. Het archief van Bureau Monumenten en Archeologie van Amsterdam bevat tekeningen uit 1943 tekeningen van de oorspronkelijke toestand van het pand op nummer 454, mogelijk was er een plan om de oorspronkelijke situatie te herstellen. In 1965 volgde een verbouwing. De behandelend ambtenaar noteerde: 'In perceel Herengracht 454 is de 1^e verdieping en de nieuw gemaakte tussenverdieping in gebruik als kantoor. De begane grond , 2^e, 3^e en 4^e verdieping wordt verbouwd en bestemd voor kantoorruimte.'¹⁵ Aan de achterzijde is in de late twintigste eeuw nog een afdak aangebouwd en zijn technische voorzieningen gesitueerd.

¹⁵ Pandenarchief, dossier 50811, 1965-1966

66. De plattegronden van nummer 454 in 1935 (PA)

68. De achtergevel van 454 is minder diep dan die van 452.

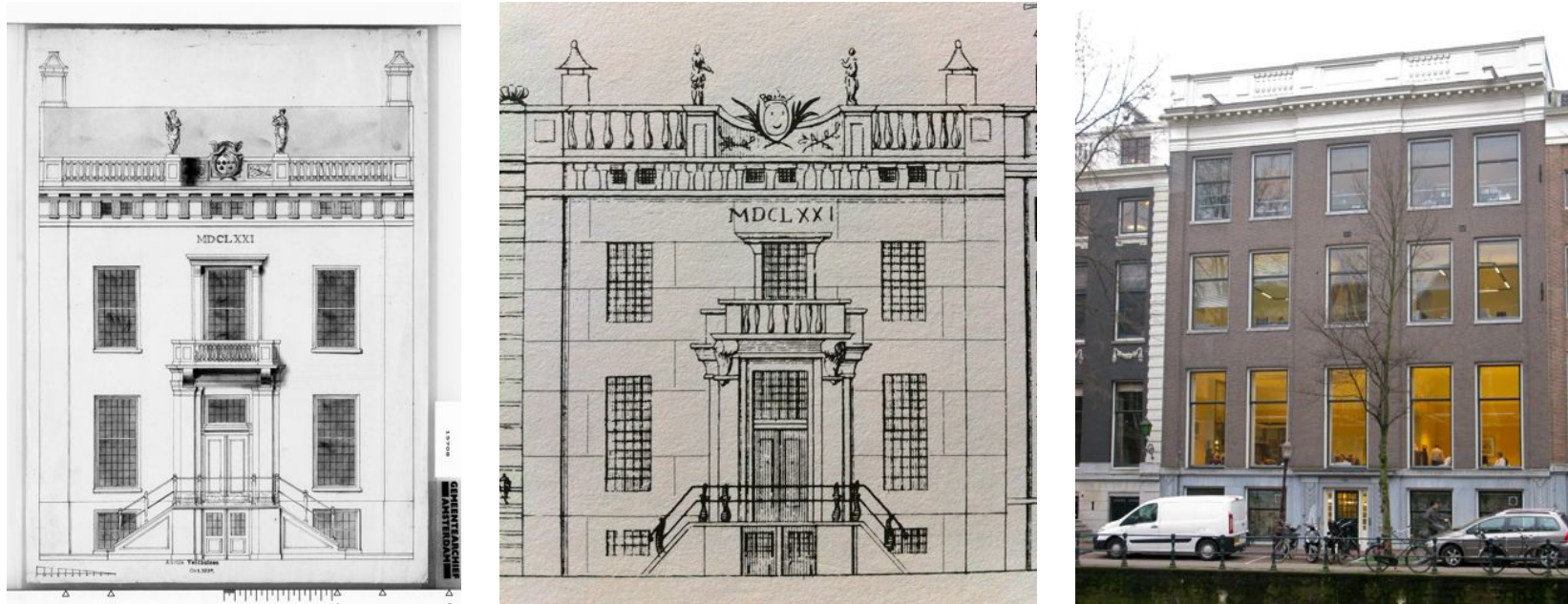
Overzicht van ingrepen in Herengracht 452 en 454

452			
Jaartal	Actie	Opdrachtgever	Ontwerper
1665	Perceel gekocht	Jan Wolters	
1680	Bouw van twee huizen als 1 ontwerp	Laurens Wittebol	
1766	Koop en verbouwing nr 452; Lodewijk XV interieur gang, wenteltrap, zijkamer	Regina Martens	
1911	Koop pand; verhuurd als kantoor	Nederlandse Bank van Verzekering	
1926	Koop pand	De Bary	
1926	4 doorgangen tussen 450 en 452	De Bary	J.L. Barents
1929	Zoldering met pannendak vervangen door plat dak ten behoeve van kantoorlokaal	De Bary	C. Bergenthal
1929	Nieuwe kluis	De Bary	C. Bergenthal
1930	Maken van een verdieping op de uitbouw met bestemming bergplaats	De Bary	C. Bergenthal
1930	Maken van een zolderverdieping voor garderobe	De Bary	C. Bergenthal

454			
Jaartal	Actie	Opdrachtgever	Ontwerper
1665	Perceel gekocht	Jan Wolters	
1680	Bouw van twee huizen als 1 ontwerp	Laurens Wittebol	
1850	Rond deze tijd verbouwd, waarbij de ingang naar de onderpui werd verplaatst		
1920	Bestemming kantoorgebouw		
1935	Koop pand	De Bary	
1935	Uitbreiden en verbinden met nummer 452; nieuwe indeling kantoren	De Bary	C. Bergenthal
1943	Schets van de oorspronkelijke gevel gemaakt		
1964	Dakopbouw ten behoeve van lift en ventilatie	De Bary	H. Knijtizer
1965	Doorgangen op iedere verdieping tussen 454 en 456	De Bary	H. Knijtizer

5) Herengracht 456

Herengracht 456 is vaak het Burgemeestershuis genoemd omdat er jaren lang burgemeesters hebben gewoond. Het begon al bij de bouw. Mr. Sijbrand Valckenier kocht het perceel in 1665 maar hij overleed snel daarna. Zijn weduwe hertrouwde met mr. Joan Corver, die 19 maal burgemeester werd. Corver bouwde er in 1671 een dubbel huis, dat algemeen gezien wordt als een 'een typisch Dortsman-achtig pand', waarmee gerefereerd wordt aan de karakteristieke, sobere, strakke stijl die de 17e-eeuwse architect Adriaen Dortsman in veel gevels van herenhuizen toepaste die hij ontwierp. Het pand was opgebouwd uit drie beuken met elk slechts één venster. Het had een souterrain, een bel etage met de hoofdverdieping en een bovenverdieping met een balkon boven de hoofdingang.¹⁶ Op de ontwerpschets die in het Stadsarchief bewaard wordt, is een vlakke zandstenen gevel te zien met een lijst met triglifien (de rechthoekige decoraties) met ramen daartussen. Een wapenschild waar ongetwijfeld het familiewapen van Corver op stond was aangebracht op een gebogen middenstuk, aan weerszijden waarvan beelden op de lijst waren geplaatst. Centraal onder de lijst was het jaartal 1671 in Romeinse cijfers aangebracht. Achter het huis, aan de Keizersgracht 507-511, werd een stal gebouwd met twee woningen.

69. Ontwerpschets van de voorgevel van Herengracht 456, 1671 (SA)

70. Rond 1767 tekende Caspar Philips alle panden aan de Keizers- en Herengracht (Philips, 1767)

71. De voorgevel zoals die nu is

¹⁶ Van Eeghen, 1976

In 1818

Het huis is in de 18^e eeuw bewoond door diverse telgen van de familie Corver, waarvan een groot deel burgermeester is geweest. In 1818 verkochten de nazaten van de familie het pand aan een koopman, Mattheus Pieter Brants.¹⁷ Hij liet het op enig moment tussen 1818 en 1825 ingrijpend verbouwen, waarbij het huis werd verhoogd en van een nieuwe bakstenen gevel werd voorzien die vijf vensters breed was, afgesloten door een rechte kroonlijst. De hoofdentree werd verplaatst naar het souterrain, in een hardstenen onderpui met beeldhouwwerk, waarvoor zes stoeppalen werden geplaatst.

Het interieur liet hij inrichten in empirestijl, waarvan de plafonds en schouwen op de bel etage nog grotendeels in tact zijn.

Het huis heeft twee kelders aan de voorzijde. In het souterrain leidt een centrale gang met marmeren vloer en deels marmeren lambrisering naar het trappenhuis in het midden aan de rechterkant. De houten trap heeft een fraai gesneden trappaal.

De bel etage kent een brede en een smalle kamer aan de voorzijde, gescheiden door schuifdeuren. De kamer linksvoor heeft een stucplafond met in het midden een rozet en daar omheen een stervormige decoratie, een eierlijst en in de hoeken netvormige decoratie. Een donkeren marmeren schouw heeft lichte natuurstenen decoraties en een spiegel daarboven. De kamer daarnaast heeft dezelfde schouw met spiegel. Het plafond van de kamer rechtsvoor heeft alleen een centraal rozet.

Achter de middenzone met trappen liggen nog drie kamers, een brede kamer met aan weerszijde smallere kamers. De kamer links heeft een plafond met een relatief eenvoudige lijst. De marmeren schouw is voorzien van bescheiden bloemdecoraties. Boven de spiegel is een reliëf geplaatst in een lijst. Het plafond van de middelste zaal is bijzonder. De detaillering in de kleuren groen, rood en goud doen denken aan de werkwijze van Robert Adam, een bekende Schotse architect uit de 18^e eeuw. Het plafond is rijk gedecoreerd met bloemen, geometrische ornamenten op slingerend lint, vazen, vrouwenfiguren eindigend in bladranken, dit alles zowel in reliëf als geschilderd.¹⁸ De schoorsteenmantel is voorzien van ornamenten met bladranken en twee Dorische zuiltjes.

De kamer aan de rechterzijde is eveneens voorzien van een rijk gedecoreerd plafond met een geschilderd middenvlak met bloemen, ranken en griffioenen. De donkere natuurstenen schoorsteenmantel in deze ruimte heeft lichte consoles. Boven de spiegel een muzieksymbool: een lier.

In het Stadsarchief en elders zijn foto's bekend van wandschilderingen, die, gezien de schouw en het plafond dat nog net op de foto's te zien is, in deze kamer gehangen zouden kunnen hebben, al is ook geschreven dat ze in het pand Herengracht 452 gehangen zouden hebben. Het betreft doeken met landschapstaferelen. Volgens Van Eeghen is een deel van het vroeg 19^e-eeuwse interieur van Herengracht 456 in 1926 of 1927 uitgebroken en verkocht, mogelijk zijn toen ook de schilderingen verdwenen. Zij noemt ook 'drie vakken met vermoedelijk in samenwerking met Nicolaas Verkolje en Jacob de Wit door Is. De Moucheron vervaardigde wandschilderingen', die ook in *Amstelodamum* worden vermeld. Waar de schilderingen die gefotografeerd zijn, gehangen hebben, is dus niet duidelijk.¹⁹

De voorkamers op de 1^e verdieping zijn doorgebroken in de 20^e eeuw, maar deels is de oude balkenstructuur van de voormalige zolder in het zicht gelaten. Aan de linkerzijde is een donkere natuurstenen schoorsteenmantel met strakke decoraties in een lichtere steensoort. Boven de spiegel is ook hier een reliëf aangebracht met een klassieke voorstelling van een menwagen. De rechter voorkamer bevat boven een donker natuurstenen schoorsteenmantel eveneens een reliëf.

¹⁷ De Balbian Versters, 1930, p. 216

¹⁸ Zantkuijl, 1993, p. 585

¹⁹ Van Eeghen, 1976; De Balbian Versters, 1930, p. 222

72. De schouw in de voorkamer aan de rechter zijde. In de spiegel zijn de schuifdeuren zichtbaar
 73. Het reliëf boven de spiegel van de linker achterkamer
 74. Decoratie van de schouw in de centrale zaal
 75. De achterkamer aan de rechterkant heeft een schouw met de muzieksymboliek

76. (links en midden) De wandschilderingen die mogelijk in de achterkamer aan de rechterkant kunnen hebben gezeten (foto's BMA archief)
 77. (rechts) De schouw van de voorkamer op de 1e verdieping aan de linker zijde met het reliëf erboven

78. De stervormige plafonddecoratie van de linker voorkamer
 79. Het rijke plafond van de centraal gelegen zaal aan de achterzijde
 80. Het plafond van de kamer rechts achter

Kantoorgebouw

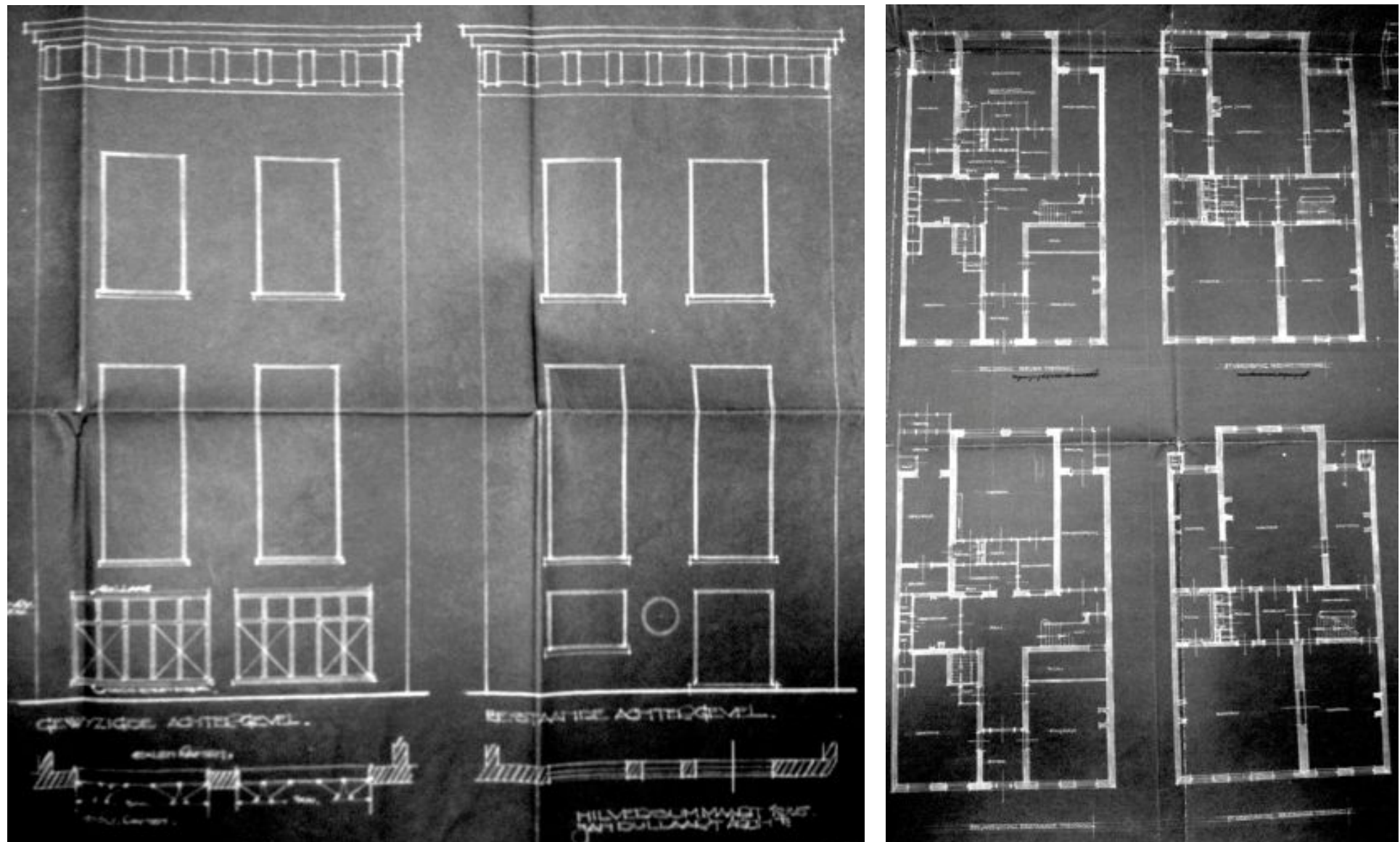
In de 19^e eeuw hebben er opnieuw burgemeesters in het pand gewoond, eerst C.J.A. den Tex en later S.A. Vening Meinesz. In 1906 kocht De Nederlandsche van 1845 het pand en gebruikte het als een van de vele kantoren, maar verhuurde ook kantoorruimtes aan anderen. Architect Theo Kint veranderde een aantal zaken in het pand, van het aanbrengen van een rijwielstalling in 1927 tot het maken van een kluis. Hij wijzigde de indeling van de middenzone op de bel etage en verdieping.

In de jaren daarna volgen nog enkele verbouwingen, waarbij in 1935 enkele 'luchtkozijnen' worden geplaatst in het souterrain aan de achterzijde. In 1937 kocht bankier en effectenhandelaar Ernst Proehl het pand. Toen werden de onderste twee lagen veranderd door architect A. Vogel. Er woonde ook een conciërge in het pand aan de achterzijde in het souterrain. De lift is in 1939 aangebracht.²⁰ Na 1945 zijn vooral boven in het pand kamers samengevoegd tot grotere kantoorvloeren. Nadat een dochteronderneming van De Bary het pand in 1965 voor een miljoen gulden had gekocht, werd er ook een doorbraak naar nummer 454 gemaakt.²¹ In de jaren negentig is de geheel nieuwe trap aan de linker zijde gemaakt. De oude trap is na de eerste verdieping verwijderd.

Het pand op nummer 456 is deels ingrijpend vernieuwd, maar bevat nog een heel aantal bijzonder waardevolle interieuronderdelen, met name in de eerste drie lagen.

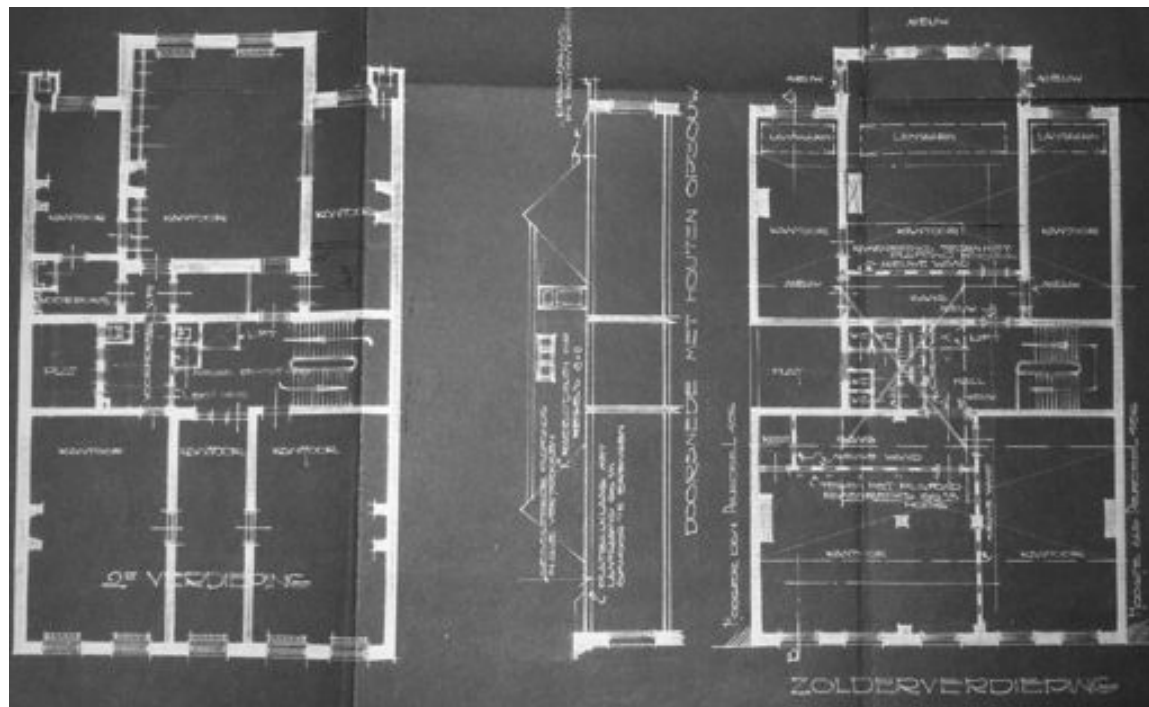
²⁰ Alle wijzigingen zijn gedocumenteerd in het Pandenarchief van Amsterdam, diverse dossiers

²¹ **Van Eeghen, 1976**

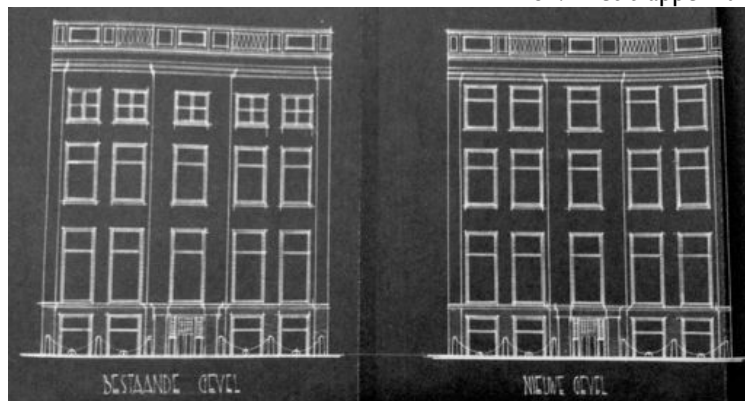
81. De ramen in het souterrain in de achtergevel werden in 1935 aangepast (PA)

82. De plattegrond in 1937: er was nog geen lift, wel een kluis (PA)

83. Plattegrond van de 2e verdieping en de zolder in 1939: de trap liep nog door naar boven (PA)

84. Het trappenhuis eindigt nu op de 1e verdieping

85. In 1939 zijn de bovenste ramen van de voorgevel aangepast (PA)

86. De balkenstructuur is in de kantoorruimte op de 1e verdieping in het zicht gelaten

87. De achtergevel

Overzicht van ingrepen in het pand

456			
Jaartal	Actie	Opdrachtgever	Ontwerper
1665	Perceel gekocht	mr. Sijbrand Valckenier	
1671	Bouw dubbel 'Dortsman-achtig' pand	mr. Joan Corver	Dortsman??
1818	Ingrijpende verbouwing, verhoging, nieuwe bakstenen gevel met hardstenen onderpui; interieur empire stijl, plafonds deels nog aanwezig	Mattheus Pieter Brands	
1906	Koop pand, bestemming kantoor	De Nederlandsche van 1845	
1926	Interieur uitgebroken en verkocht		
1927	Maken kluis 1e verdieping en veranderen middenzone 1e en 2e verdieping	De Nederlandsche van 1845	Theo Kint
1927	Bouwen rijwielstalling	De Nederlandsche van 1845	Theo Kint
1935	Plaatsen 2 nieuwe kozijnen achtergevel		Jan Dullaart
1937	Veranderen en uitbreiden souterrain en bel etage	E. Proehl	A. Vogel
1939	Veranderen en uitbreiden kantoor, maken houten opbouw	E. Proehl	A. Vogel
1939	Aanbrengen lift	E. Proehl	A. Vogel
1954	Vervangen gemetselde kelder door gewapend betonnen kelder		
1965	Koop pand	nv Trust Maatschappij Herengracht (dochteronderneming van De Bary)	
1977	Veranderen van drie kantoren tot 1 kantoor		Constructiebureau P.Potter
1987	Vergroten schacht lift	De Bary	
1988	Stalen balken aangebracht t.b.v. doorbraak op de eerste verdieping door bouwmuur	De Bary	Constructiebureau P.Potter
1991	Plaatsen nieuwe trap	De Bary	W. Heyligers

6) Het tuinhuis in de tuin

Achter de Herengracht 448-456 ligt een brede tuin, die doorloopt achter nummer 458 en nog verder tot aan het parkeerterreintje achter de panden aan de Nieuwe Spiegelstraat. De maten van de tuinen zijn genoteerd in het boek over Amsterdamse grachtentuinen²²:

Nr. 448-458: 70 m. breed

Nr. 448-452: 21 m. diep

Nr. 454: 31 m. diep

Nr. 456: 19 m. diep

Nr. 458: 43 m. diep

Oorspronkelijk hadden de diverse huizen ieder een afzonderlijke tuin. De hele grachtengordel is in feite opgebouwd uit gesloten bouwblokken met particuliere binnentuinen. Sinds de aanleg 400 jaar geleden, zijn de tuinen door een keur beschermd, daarom wordt ook wel van keurblokken gesproken. Van oorsprong was deze natuurlijk bedoeld om de kopers een kwaliteitsgarantie te geven.

Inmiddels is er sinds het samengaan van de panden meer eenheid in de tuinaanleg ontstaan door het aanbrengen van een terras over de volle breedte en borders die over perceelsgrenzen heen lopen. Er zijn vooral heesters met onderbegroeiing geplant. Bekend is dat achter de panden op nummers 450, 454 en 456 fietsenstallingen zijn geweest, die op een foto uit het Stadsarchief nog te zien zijn.

Mogelijk is in de jaren twintig achter de panden 448-452 een tuin aangelegd, voordat De Bary de panden 454 en 456 aankocht. De tuin achter de panden 448-45- en 452 heeft een eigen karakter met een breed gazon met in het midden een zonnewijzer op een voetstuk. Daarachter ligt een levensgroot schaakbord met aan weerszijden borders met vaste planten. Buitenom loopt een tegelpad.

Het tuinhuis

Achter in de tuin staat een dubbel tuinhuis, dat oorspronkelijk hoorde bij de panden aan Herengracht 452-454. Het dubbele tuinhuis is in dezelfde tijd gebouwd als de dubbele panden op nummer 452-454, rond 1680.²³ Het heeft één laag onder een plat dak, aan het rechterdeel is een afdak aangebouwd. Zoals gebruikelijk was in de zeventiende eeuw werd het tuinhuis eenvoudig vormgegeven, zonder opsmuk. Het heeft een lage natuurstenen plint en is gemetseld in kruisverband. Het tuinhuis heeft in het midden twee deuren met aan weezijden brede ramen met daaronder en houten paneel met een diamantkop motief. Aan de uiteinden van de gevel zijn dichtgemetselde openingen, afgewerkt met grijs stucwerk. In de gevel zit een subtiele verspringing. Het kozijnhout is stevig van formaat.

De oorspronkelijke indeling van de plattegrond is verdwenen, interne muren zijn weggebroken zodat één grote ruimte is ontstaan. De tuinhuisen zijn in gebruik als werkplaats. De deuren zijn in de 20e eeuw vervangen.

Uit het rapport dat over tuinhuisen in de Grachtengordel is gemaakt, blijkt dat dit type tuinhuis vanwege zijn oude casco zeldzaam is.

²² Dijkshoorn, De Jong, Odé, 1998

²³ Mireille Dosker, 'Beschrijving van het tuinhuis Herengracht 452' 11 juni 2004 (BMA)

88. Op deze foto, waarvan de datum niet bekend is, zijn nog fietsenbergingen te zien in de tuin achter nummer 450 en 454 (SA)

89. De tuin achter de percelen 448-452

90. De deuren van het dubbele tuinhuis

91. Het linkerzijde van de voorgevel van het tuinhuis

7) Conclusie

Achter de gevarieerde oude gevels, die zo karakteristiek zijn voor de Grachtengordel, gaat een hele andere wereld schuil. Een bezoeker die er voor het eerst komt heeft na tien minuten alle richtingsgevoel verloren en kan nauwelijks meer achterhalen op welk huisnummer hij zich bevindt omdat oriëntatie nauwelijks meer mogelijk is. Standaard kantoorinterieurs botsen met adembenemende 18^e-eeuwse interieurs of eeuwen oude structuren.

De geschiedenis van de Deutsche Bank panden kan grofweg worden samengevat in twee fases. De eerste loopt van het moment dat de percelen verkocht werden in 1667 tot 1921, toen De Bary het pand op nummer 450 kocht. In die eerste fase ontwikkelde ieder pand zich los van de andere, al waren de huizen op nummers 452 en 454 in de 17^e eeuw als elkaars pendanten gebouwd. Tot in de 19^e eeuw kochten of erfden welgestelde lieden de panden en zorgden zij tijdelijk voor hun bezit om het vervolgens weer aan een nieuwe generatie over te dragen. Enkele eigenaren verbouwden een pand, soms rigoureuus, met de heersende tendensen in interieur en architectuur in het vizier.

Van de veranderingen in het interieur is vaak niet veel documentatie te achterhalen, maar met meer tijd en specifieke kennis van historische interieuronderdelen zou desgewenst eventueel meer bekend kunnen worden over wat er nog over is van die periode van voor 1921.

In de late 19^e en begin 20^e eeuw waren de panden tijdelijk wat minder populair, het huis op nummer 452 stond enige tijd leeg en instellingen als een gymnasium en gerechtshof maakten tijdelijk gebruik van de panden.

Met de komst van De Bary brak voor de gebouwen een nieuwe fase aan, waarin zij achter de gevels steeds sterker aan elkaar gekoppeld werden. De vele incidentele wijzigingen in de panden kwamen vooral uit een functionele drijfveer voort (zoals ruimtegebrek, beperking van de stookkosten, veiligheid) maar een totaalvisie op een gewenst kwaliteitsniveau van het complex leek te ontbreken. Enig gevoel voor representatie, dat de eigenaren van vroeger eeuwen ook niet vreemd was, had het bedrijf wel, getuige bijvoorbeeld de rijke inrichting van de grote hal van nummer 450 en het bewaren van enkele spectaculaire interieurs, maar de kwaliteit van veel interieuronderdelen uit het verleden werd in de nieuwe toevoegingen over het algemeen niet meer gehaald. Het huidige, onoverzichtelijke interieur strookt niet met de heldere verdeling in vijf huizen die de voorgevel suggereert.

9) Verantwoording

Dit onderzoek is verricht in opdracht van Óbidos ten behoeve van de geplande herontwikkeling van de Deutsche Bank panden in 2011-2012.

Vanwege het korte tijdsbestek waarin het rapport tot stand moest komen, is gekozen voor een vrij globaal onderzoek met behulp van literatuur, het Pandenarchief, het archief van BMA en de beeldbank van het Stadsarchief en door bezoek van de panden, met de focus op een aantal specifieke onderdelen van de panden waar onduidelijkheid bestond over de ouderdom en waarde van de structuur.

Evident oude en waardevolle onderdelen, zoals de zalen op de bel etage en de directievertrekken op de eerste verdieping van Herengracht 450 en de plafonds van sommige kamers van Herengracht 456, worden niet gewijzigd en zijn daarom voor dit moment slechts beknopt beschreven en niet verder onderzocht.

De bronnen en archieven die geraadpleegd zijn binnen het bestek van dit onderzoek zijn hieronder vermeld. De nieuwe foto's zijn gemaakt door de auteur. Bij oudere illustraties is de bron vermeld in het onderschrift.

Dorine van Hoogstraten

10) Literatuur & bronnen

Literatuur

- Jaap Evert Abrahamse, *De grote uitleg van Amsterdam. Stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw*, Bussum 2010
- A.E. d' Ailly, *Gegevens omtrent de huizen van Heeren- en Keizersgrachten, op strooken, corresponderend op Caspar Philip's Grachtenboek*, s.n. 1928
- J. F. L. De Balbian Versters, 'De bocht van de Heerengracht', *Zeven en twintigste jaarboek van het Genootschap Amstelodamum*, Amsterdam, 1930, p. 179-260
- Willemien Dijkshoorn, Erik de Jong, Lodewijk Odé, *Amsterdamse Grachtentuinen, deel 2: Herengracht*, Zwolle 1998
- Mireille Dosker, 'Beschrijving van het tuinhuis Herengracht 452', 11 juni 2004 (BMA)
- I. van Eeghen, *Een Amsterdams Grachtenboekje uit de 17e eeuw, het plaatwerk van Cornelis Danckerts*, Amsterdam 1963
- I. van Eeghen e.a., *Vier eeuwen Herengracht. Geveltekeningen van alle huizen aan de gracht, twee historische overzichten en de beschrijving van elk pand met zijn eigenaars en bewoners*, Amsterdam 1976
- C. Willemijn Fock (red.), *Het Nederlandse Interieur in beeld 1600-1900*, Zwolle 2001
- Tim Killiam, *De Amsterdamse Grachtengordel in kleur: Herengracht*, Amsterdam 2001
- Milko den Leeuw, Martin Pruys, *De Gouden Bocht van Amsterdam*, Den Haag 2006
- Eric Luiten en Marieke Berkers, 'De achterkant van de grachtengordel', *Blauwe Kamer* (2011) nr. 1, p. 42-49
- Caspar Philips, *Verzameling van alle de huizen en prachtige gebouwen langs de Keizers en Heere-grachten der stad Amsteldam*, Amsterdam 1767 (replica 1967)
- Paul Spies e.a., *Het Grachtenboek*, Den Haag 1991
- Pieter Vlaardingerbroek, 'Beschrijving van Herengracht 448', 29 maart 2011 (BMA)
- H.J. Zantkuijl, *Bouwen in Amsterdam*, Amsterdam 1993

Archieven

- SA: Stadsarchief Amsterdam (bibliotheek en beeldbank)
- PA: Pandenarchief stad Amsterdam (alle dossiers van betreffende huisnummers tot 1965)
- BMA: Bureau Monumenten en Archeologie

Bijlage: waarderingsplattegronden

Gemaakt door bureau SteenhuisMeurs